

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГУЦОЛ АЛІНА ВОЛОДИМИРІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри
д-р іст. наук, професор
_____ Надія ТЕМІРОВА

«__» _____ 2025 р.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ТА РЕЛІГІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ У СУЧАСНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Магістерська робота

Керівник:

Інна МАРТИНЧУК., доцент
кафедри історії та археології,
канд. іст. наук, доцент

Оцінка _____ / _____ / _____

Голова ЕК:

Олексій СТРУКЕВИЧ _____

АНОТАЦІЯ

Гуцол А. В. Діяльність християнських церков та релігійних організацій в Україні в сучасному публічному просторі.

У дослідженні здійснено аналіз відновлення релігійного життя в Україні у Добу незалежності, а також сучасної діяльності християнських церков і релігійних організацій у публічному просторі. Виокремлено ключові етапи розвитку християнських конфесій після 1991 р., розглянуто проблеми, пов'язані з релігійними переходами та розколами, а також особливості міжконфесійної взаємодії в умовах суспільних трансформацій і російсько-української війни. У дослідженні робиться аналіз основних напрямів соціальної, волонтерської, гуманітарної, культурно-просвітницької діяльності не лише християнських церков, але й мусульманських і юдейських спільнот. Окрема увага приділена участі релігійних організацій у процесах комеморації, формуванні колективної пам'яті та їхньої присутності у медіапросторі й цифрових платформах, таких як телебачення, радіо, інтернет-ЗМІ, соціальні мережі.

Бібліографія: 101 найм.

Ключові слова: релігійні організації, християнська церква, публічний простір, міжконфесійні відносини, комеморація

ABSTRACT

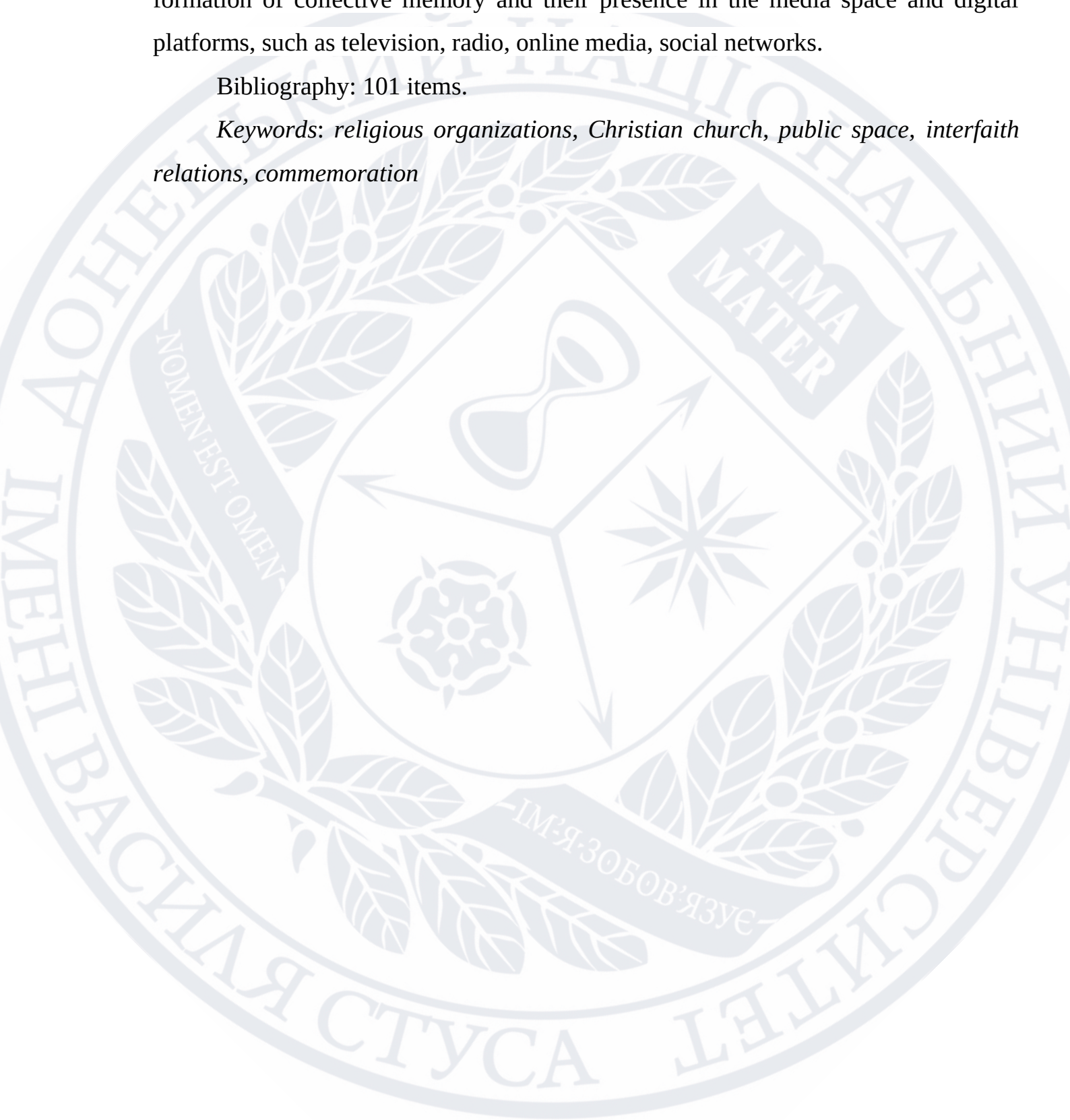
Hutsol A.V. The activities of Christian churches and religious organizations in Ukraine in the modern public space.

The study analyzes the restoration of religious life in Ukraine during the Independence Era, as well as the modern activities of Christian churches and religious organizations in the public space. The key stages of the development of Christian denominations after 1991 are highlighted, problems related to religious transitions and schisms are considered, as well as the features of interfaith interaction in the context of social transformations and the Russian-Ukrainian war. The study analyzes the main areas of social, volunteer, humanitarian, cultural and educational activities of not only

Christian churches, but also Muslim and Jewish communities. Special attention is paid to the participation of religious organizations in the processes of commemoration, the formation of collective memory and their presence in the media space and digital platforms, such as television, radio, online media, social networks.

Bibliography: 101 items.

Keywords: religious organizations, Christian church, public space, interfaith relations, commemoration

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1 Стан вивчення проблеми	9
1.2 Характеристика джерел	13
1.3 Методологічні засади дослідження	16
РОЗДІЛ 2 ОСНОВНІ РИСИ ВІДНОВЛЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	21
2.1 Передумови відновлення релігійного життя в Україні.....	21
2.2 Розвиток конфесій у Добу незалежності	25
2.3 Виклики на шляху відновлення релігійного життя в Україні після 1991 р. релігійні переходи та розколи	29
2.4 Міжконфесійні відносини на шляху подолання кризи	35
РОЗДІЛ 3 ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ	40
3.1 Напрями соціальної роботи християнських церков	40
3.2 Напрями соціальної роботи мусульманських та юдейських спільнот	45
3.3 Освітня та культурно-просвітницька діяльність релігійних організацій	48
РОЗДІЛ 4 ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ІЗ ДЕРЖАВОЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ	55
4.1 Роль християнських церков у процесах комеморації	55
4.2 Присутність церков у медіа та цифровому публічному просторі	61
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ЖДЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	71
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах трансформації українського суспільства, російсько-української війни та швидких суспільних змін, релігія бере активну участь у формуванні публічного простору. Християнські церкви й релігійні організації в Україні перестали бути лише «внутрішньоцерковними» інституціями, які займаються лише богослужінням, вони беруть участь у суспільних дискусіях, впливають на формування громадської думки, здійснюють волонтерську, гуманітарну та просвітницьку діяльність, стають важливими суб'єктами політичних процесів.

Україна є багатоконфесійною державою, у якій співіснують різні гілки християнства – Православні церкви, Українська греко-католицька, Римокатолицька церкви, численні протестантські громади. Окрім християнських церков в Україні є велика діаспора мусульманських та іудейських спільнот. Усі вони по-різному реагують на виклики часу, процеси євроінтеграції, реформування державних інституцій, зміну суспільних настроїв. У публічному просторі це проявляється у формуванні моральних наративів, участі в суспільних акціях, взаємодії з органами влади, медіа, освітніми, благодійними структурами.

Водночас активізація релігійних суб'єктів у публічній сфері супроводжується низкою суперечностей. Частина церков опиняється в епіцентрі інформаційних хвиль, де їх звинувачують у співпраці з ворожими структурами, або у «надмірній політизації». Це зумовлює потребу неупередженого, науково аналізу діяльності християнських церков та релігійних організацій саме як акторів сучасного публічного простору України.

Систематизація існуючих підходів, визначення основних напрямів та форм публічної активності релігійних організацій, а також аналіз їхнього впливу на суспільні процеси й публічні дискусії мають важливе значення як для розвитку вітчизняного релігієзнавства так і для історичної науки. Це в свою чергу сприяє формуванню виваженої державної політики у релігійній сфері, зміцненню громадянського суспільства та поглибленню міжконфесійного діалогу.

Об'єкт дослідження: християнські церкви та релігійні організації в Україні у Добу незалежності.

Предмет дослідження: діяльність християнських церков та релігійних організацій у сучасному публічному просторі України.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу джерел і літератури з'ясувати основні риси відновлення релігійного життя в Україні після 1991 р., проаналізувати діяльність християнських церков та інших релігійних організацій у публічному просторі, а також дослідити особливості їхньої взаємодії з державою та суспільством.

Хронологічні межі дослідження: з 1991 р. по жовтень 2025 р.

Нижня межа зумовлена лібералізацією пострадянського суспільства та початком релігійного відродження в незалежній державі. Проголошення незалежності відкрило новий етап в державно-релігійних відносинах. Фактично він характеризується зародженням інституційних положень діяльності релігійних організацій. Верхня межа зумовлена тим, що дослідження охоплює максимально актуальний стан проблеми на момент завершення магістерської роботи та дозволяє врахувати нові тенденції присутності християнських церков та релігійних організацій в сучасному публічному просторі України.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної України. Ситуація на тимчасово окупованих територіях (АР Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей, а також території, окуповані після 24.02.2022) враховується в міру наявності джерел та досліджень, передусім через офіційні звіти, свідчення, публікації та документи релігійних організацій і правозахисних структур.

У магістерській роботі поставлено такі *завдання*:

- окреслити діяльність християнських церков та релігійних організацій;
- проаналізувати досвід релігійних організацій в гуманітарній, освітній, суспільно-політичній діяльності;
- проаналізувати медійну та комунікативну присутність конфесій в інформаційному просторі;

- проаналізувати основні етапи становлення державно-конфесійних відносин в незалежній Україні та окреслити їхню публічну діяльність;
- розкрити сутність міжконфесійного діалогу в Україні щодо формування українського громадянського суспільства;
- окреслити досвід Церкви у комеморативних практиках.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі процесу відновлення релігійного життя в Україні після 1991 р.. Було розглянуто християнські церкви та релігійні організації як суб'єкт публічного простору. Також, вперше було проаналізовано роль християнських церков у процесах комеморації.

Науково-практична значущість магістерської роботи полягає в можливості використання його результатів у майбутніх дослідженнях, присвячених історичним, релігієзнавчим, культурологічним та політологічним аспектам, що дозволяють розкрити роль релігії в суспільному житті України, а також у рамках навчального процесу під час викладання таких курсів, як Новітня історія України, Історія церкви, Соціологія релігії, Культурологія.

Визначені підходи та спостереження можуть стати важливими для громадських організацій, освітніх і медійних ініціатив, діяльність яких спрямована на сприяння розвитку міжрелігійного діалогу, зміцнення свободи совісті, формування культури толерантності та відповідального громадянства.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на VI Міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2025: історія, археологія, міжнародні відносини та перспективи повоєнного відновлення» («Поступ військового капеланства в Україні») та у статті «Роль УГКЦ у порятунку євреїв під час Голокосту», надрукованій у Віснику студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса (2025).

Магістерське дослідження складається з вступу, чотирьох розділів, висновків і додатків. У першому розділі робиться аналіз історіографії, джерельної бази. Розглядаються методи, які авторка використовувала в роботі.

Матеріал, представлений у другому розділі дає змогу окреслити передумови відновлення релігійного життя в Україні, простежити розвиток конфесій у Добу незалежності і окреслити виклики на шляху відновлення релігійного життя в Україні після 1991 р.. У третьому розділі ми зосередилися на характеристиці напрямів діяльності релігійних організацій у сучасному публічному просторі України. На матеріалі, представленому у четвертому розділі аналізуються взаємовідносини християнських церков із державою та суспільством, роль християнських церков у процесах комеморації, їхня присутність у медіа та цифровому публічному просторі.

У додатках представлений ілюстративний матеріал, що демонструє прояви публічної діяльності церков в Україні.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан вивчення проблеми

Тема діяльності християнських церков та релігійних організацій в Україні у сучасному публічному просторі належить до міждисциплінарного дослідження з історії, релігієзнавства, політології, соціології та культурології. Це відбувається на тлі процесу секуляризації, трансформації публічного простору, демократизації українського суспільства, а також під впливом подій російсько-української війни, що активізувало питання про роль релігійних організацій у суспільному житті.

У сучасні історіографії сформувався значний пласт наукових робіт, що присвячені загальній історії релігійного життя в Україні, міжконфесійних відноси та розвитку християнських церков. Важливе місце в цьому питанні посідає праця А.Клодного «Історія релігій в Україні» [38], де висвітлено історію релігій на українських землях, динаміку релігійно-церковних процесів та функціонування конфесій у XX-XXI ст. Це дослідження дає можливість зрозуміти, як релігія розвивається в суспільстві, що переходить від вираженої атеїстичної держави до демократичної, де церква відносно автономний суб'єкт у публічній сфері у Добу незалежності.

Окремий напрям дослідження становить сучасний релігійний простір в Україні, його конфесійна динаміка, зовнішні та внутрішні виклики. Наприклад, у праці В.Войналовича [11] розглядається трансформація релігійного простору після здобуття незалежності, проводиться аналіз викликів, що пов'язані з політичною кризою, війною, внутрішньо конфесійними конфліктами тощо. Дослідження допомагає зрозуміти в яких умовах сьогодні діють християнські церкви в Україні.

Вагомий внесок у дослідження взаємин церкви, суспільства та політики було зроблено В.Єленським в роботі «Велике повернення» [23]. В своїй роботі В.Єленський розглядає православ'я та інші християнські конфесії в контексті політичних трансформацій, аналізує «повернення релігії» у публічний та політичний простір. Розглядає специфіку української моделі державно-церковних відносин. У його праці простежується еволюція сприйняття церкви як морального авторитету, актора громадянського суспільства до одного з чинників національної безпеки, особливо в умовах війни.

Дослідження Л. Филипович мають особливу актуальність для тематики магістерської роботи, зокрема її праці, присвячені феномену публічної релігії, аналізу взаємозв'язків між публічною політикою і публічною релігією, а також ролі релігії в інформаційному просторі сучасної України. У співпраці з В. Титаренко Л. Филипович [74] досліджує взаємодію публічної політики та релігії в контексті забезпечення релігійної свободи, акцентуючи увагу на входженні релігійних суб'єктів у публічний дискурс та їхній активній залученості до суспільних дебатів. Її наукові здобутки є вагомим внеском у теоретичне осмислення концепцій публічного простору та публічної релігії в умовах сучасної України, що має важливе значення для розуміння їхньої соціокультурної та політичної специфіки.

Значний обсяг наукових праць присвячено аналізу православ'я як домінуючої конфесійної традиції християнства в Україні, його впливу на національні та політичні процеси, а також проблематиці поширення московських наративів. Роботи О. Сагана, зокрема стаття «Православ'я України і національна безпека» [67] та колективна монографія «Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні» (під редакцією О. Сагана) [13], зосереджуються на детальному аналізі церковних розколів, конфесійних трансформацій, процесу становлення ПЦУ, питаннях забезпечення рівноправності між конфесіями та аспектах релігійної безпеки. Особливий акцент у цих роботах зроблено на геополітичному вимірі цих явищ. Проблематика автокефальних процесів із позиції державної релігійної політики та політичних чинників висвітлюється у

роботах А. Кобетяка, зокрема у його монографії «Релігійна політика України на шляху формування Помісної православної церкви» [34]. У ширшому контексті взаємодії релігії, політики та національної безпеки православ'я аналізується також у колективній монографії «Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України» [64]. У цьому дослідженні підкреслюється значення релігії у процесах формування національної ідентичності та публічної сфери. Таким чином, аналізовані дослідження дозволяють розглядати діяльність православних церков в Україні не лише як суто духовне чи богослужбове явище, але й як вагомий чинник політичного життя. Церкви відіграють ключову роль у формуванні суспільних настроїв, конфігурації публічного простору та впливають на політичні рішення у сфері релігії.

Окрему категорію становлять наукові праці, спрямовані на дослідження участі християнських церков та релігійних організацій у процесах суспільних трансформацій, волонтерських ініціативах, миротворчій діяльності та гуманітарних проектах, зокрема в умовах збройного конфлікту. Наприклад серед авторів можна назвати І. Лазаренко, Н. Цимбалюк, Д. Мартишин, Г. Меренков, А. Ленюв, Л. Непіпеко, Т. Калениченко [42, 46, 43, 54, 30]. У колективних звітах і міждисциплінарних дослідженнях, присвячених ролі релігійного чинника в контексті конфліктів, висвітлено внесок церков у надання гуманітарної допомоги, підтримку внутрішньо переміщених осіб, капеланське служіння, реабілітацію постраждалих та формування суспільної солідарності. Зазначені дослідження засвідчують, що релігійні організації активно інтегруються у публічний простір.

Окремий напрямок наукових досліджень стосується мусульманських та єврейських громад в Україні. Ісламський компонент релігійного життя країни детально розкрито у монографії М. Якубовича "Іслам в Україні: історія і сучасність" [86], де висвітлено історичну еволюцію мусульманських спільнот, їхнє інституційне становлення та їхню залученість у суспільні процеси під час незалежності. У роботах Н. Кочан [10] розглядаються етнополітичні й державно-

конфесійні аспекти функціонування ісламського середовища. Автор акцентує увагу на співпраці мусульманських організацій із державними установами, питаннях релігійної та національної безпеки, а також на внутрішньому плюралізмі мусульманської спільноти в Україні. Окремі дослідження охоплюють їхню діяльність у медіапросторі та публічній сфері загалом, що пов'язує ці аспекти з дослідженням сучасних форм публічності. Що стосується єврейських громад, дослідження орієнтовані як на ретроспективний аналіз, так і на сучасний стан спільноти. У матеріалах міжнародної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність» [48] та колективній праці "Юдаїзм: дослідження історії та віровчення" [85] систематизовано ключові етапи розвитку єврейських громад, їхню інституційну структуру, участь у культурному та громадському житті. І. Стадник [71] і С. Кальян [31] приділяють окрему увагу діяльності єврейських організацій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Основними напрямками їхньої роботи виділено проєкти національно-культурних об'єднань, благодійних структур і громадських ініціатив, підкреслено важливість освіти, культурно-просвітницьких ініціатив і благодійності для збереження ідентичності спільноти та активної присутності в публічному просторі.

Досить цінними також є праці, що узагальнюють діяльність не лише єврейських чи мусульманських громад, а й загалом етнічних меншин України. У них розглянуто правові аспекти, форми самоорганізації та внесок цих об'єднань у громадське життя.

Таким чином, попри те, що значна частина досліджень зосереджена на історичному аспекті ісламу та юдаїзму в Україні або на загальних питаннях етнополітики й меншин, вони формують міцну основу для аналізу соціальної, культурної та громадської активності сучасних мусульманських і єврейських спільнот. Це безпосередньо стосується теми дослідження у межах цієї магістерської роботи.

Водночас, попри наявність теоретичної та емпіричної бази, що стосується історії релігії в Україні, конфесійних процесів і державно-церковних відносин, систематизованих комплексних досліджень, в яких би цілісно розглядалася

діяльність християнських церков та релігійних організацій у сучасному публічному просторі, досі бракує.

Зокрема, це стосується аналізу їхньої медійної присутності, участі в громадянських ініціативах, співпраці з державою, місцевими громадами та громадянським суспільством. Що стосується дослідження залучення церкви у процес комеморації, на даний момент, немає. Як правило, наукова увага концентрується лише на окремих аспектах цієї тематики: конфесійно-православному (ПЦУ та УПЦ МП), державно-церковних відносинах, залученості церков до війни, соціальній діяльності або ж на дослідженні окремих конфесій.

Отже, актуальність обраної теми магістерської роботи зумовлена, з одного боку, значними напрацюваннями у сфері вивчення історії й сучасного стану релігійного життя України, а з іншого – недостатньою увагою до питання системного дослідження діяльності християнських церков і релігійних організацій як активних суб'єктів сучасного публічного простору України.

1.2 Характеристика джерел

Тема дослідження вимагало пошук літератури та матеріалу з вибраної теми, що охоплювало великий спектр дослідницької роботи. Було використано такі джерела як: нормативно-правові акти, офіційну документацію, емпіричні матеріали, статистику, електронні ресурси, передусім офіційні сайти церков, релігійних організацій.

Нормативно-правові акти. Важливим джерелом в цьому дослідженні є Конституція України, де було закріплено положення про свободу віросповідання та відділено Церкву як інституцію від держави. Основним документом, що регулює діяльність релігійних організацій є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». За ним визначається правовий статус релігійних громад, порядок їх реєстрації, права та обов'язки, принцип взаємодії релігійних

організацій з державою тощо. До нормативно-правових активів, що використовувалися в ході дослідження можна віднести постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, та інші законодавчі акти, що можуть стосуватися релігійної сфери, капеланів, гуманітарної та освітньої діяльності інше.

Офіційні документи органів державної влади та спеціалізованих інституцій. Статистика та аналітичні матеріали Державної служби України з етнополітики та свободи совісті відіграють ключову роль у дослідженні. Ця установа веде моніторинг релігійних організацій, аналізує динаміку зареєстрованих організацій, стежить за розподілом громад за конфесійною належністю, а також публікує дані про зміни у законодавстві та практику його застосування. Також, до такої групи джерел можна віднести доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, звіти профільних парламентських комітетів, матеріали регіональних адміністрацій і місцевих органів самоврядування, які зосереджуються на питаннях взаємодії з релігійними організаціями.

Документи християнських церков та релігійних організацій. Основними джерелами для аналізу особливостей діяльності християнських церков у публічному просторі є їхні внутрішні та офіційні документи. До них належать статuti, постанови синодів, послання лідерів церков, звернення, соціальні доктрини, офіційні заяви з приводу суспільно-політичних подій, таких як війна, порушення прав людини чи питання національної єдності. Особливої уваги заслуговують також документи та заяви Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, які слугують міжконфесійною платформою для висловлення консолідованої позиції релігійного середовища щодо ключових викликів сучасного українського суспільства та державності.

Соціологічні дослідження та аналітичні звіти. При дослідженні було використано результати соціологічних досліджень, які були проведені Центром Разумкова та іншими національними соціологічними установами, а також міжнародними дослідницькими організаціями. Ці дані слугують важливим

інструментом для аналізу рівня релігійності населення, конфесійної належності, змін у довірі до Церкви, ставлення суспільства до різних конфесій, а також оцінювання ролі релігійних спільнот у суспільному житті, зокрема в умовах війни. Такі результати дають можливість об'єктивно оцінити позицію християнських церков у структурі публічного простору, а також дослідити їхній вплив на формування громадської думки. Матеріали міжнародних та українських правозахисних і дослідницьких організацій, що висвітлюють релігійний аспект у конфліктах, роль церков у гуманітарних і миротворчих ініціативах, питання захисту свободи совісті та протидії релігійній дискримінації. Значну увагу приділено звітам, що аналізують діяльність християнських конфесій у зоні конфлікту, їхню участь у підтримці постраждалих і зміцненні соціальної солідарності.

Електронні ресурси. Для повного дослідження у сфері публічного просторі було використано меді- та інтернет ресурси. Було опрацьовано офіційні сайти релігійних спільнот, інтерв'ю, інтернет-ЗМІ, аналітичні статті, зокрема публікації на порталі «Релігійно-інформаційна служба України». До цієї категорії належать також офіційні вебсайти християнських церков і різних спільнот, їхні сторінки в соціальних мережах, трансляції богослужінь, публічні виступи та відеозвернення, які свідчать про присутність церков у цифровому публічному просторі.

Емпіричні матеріали. Для проведення дослідження можуть використовуватися матеріали, отримані шляхом особистих спостережень за публічними заходами за участю церков. Такими подіями можуть бути молитовні марші, хресна хода, міжконфесійні молитовні зустрічі, благодійні акції, а також відкриття меморіалів та офіційні зустрічі на місцях пам'яті. Окрім того, передбачається залучення експертних інтерв'ю з представниками різних християнських конфесій, релігієзнавцями та активістами громадських організацій. Ці джерела дозволяють глибше зрозуміти мотивацію, форми та результати публічної діяльності церков, а також побачити їхню «живу» присутність у суспільному житті.

Отже, дослідження охоплює великий спектр джерел, що представляють собою комплексний та багатовимірний підхід. Це дозволяє всебічно проаналізувати діяльність християнських церков та релігійних організацій у сучасному публічному просторі України. Дослідження охоплює як нормативний та інституційний аспекти, так і реальні практики, суспільні оцінки та публічні дискусії.

1.3 Методологічні засади дослідження

У процесі роботи над темою дослідження важливо було обрати такі методологічні підходи, які дозволяють не лише аналізувати діяльність релігійних організацій, але й простежити їхню зміну в часі та реакцію на виклики сучасного українського суспільства. Оскільки дослідження стосується участі християнських церков, а також мусульманських і юдейських спільнот у публічному просторі, воно поєднує кілька гуманітарних дисциплін – історії, релігієзнавства, соціології, культурології та політології. Такий підхід дозволив охопити в дослідженні не лише історичний контекст та нормативно-правову базу, а й реальні практики соціального служіння, волонтерської діяльності, освітньо-просвітницьких ініціатив та медійну активність релігійних організацій. Основу проведеного дослідження складають декілька ключових принципів, які слугують методологічною базою для здійснення наукового аналізу.

Перш за все, використовується принцип історизму, який вимагає розглядати діяльність християнських церков і релігійних організацій у контексті конкретних історичних умов. У цих рамках увага зосереджується на подіях пізньорадянської епохи, етапах формування незалежної України, Революції Гідності, російсько-українській війні. Звернення до аналізу подій, заяв, конфліктів чи форм публічної діяльності церков відбувається не у відриві від

контексту, а з урахуванням конкретики історичного моменту та обставин, за яких вони виникли.

Другий важливий принцип – об'єктивність, що передбачає неупереджене ставлення до джерел та врахування позицій представників різних конфесій. Для цього використовуються різного роду матеріали: офіційні документи, аналітичні огляди, оцінки й дослідження, підготовлені як самими релігійними організаціями, так і державними структурами, аналітичними центрами та незалежними медіа. Принцип об'єктивності дозволяє уникати емоційної упередженості в аналізі й зосередитися на тому, як і через які форми релігійні організації реалізують свою присутність у публічному просторі.

Особливе значення має принцип системності та комплексності. Він дає можливість розглядати діяльність релігійних організацій не ізольовано, а у взаємозв'язку з ширшим соціальним та політичним контекстом. Таким чином, церкви й релігійні спільноти аналізуються як елементи комплементарної системи, куди входять також держава, інститути громадянського суспільства, ЗМІ та міжнародна спільнота. Крім богослужбового життя церков увага приділяється їхній соціальній, гуманітарній, освітньо-просвітницькій і медійній діяльності.

У межах дослідження розглядаються не лише православні церкви, але також греко- та римо-католицькі церкви, протестантські громади, мусульманські та юдейські організації. Такий підхід дозволяє уникнути обмеження предмета дослідження однією конфесією й забезпечує багатогранний огляд реального різноманіття релігійного життя в Україні.

На рівні методології у роботі поєднуються кілька підходів, які дозволяють комплексно аналізувати релігійні організації. Першим є культурологічний підхід, що розглядає релігійні спільноти як невід'ємну частину ширшого культурного контексту. Церкви виступають не лише носіями догматичного віровчення, але й творцями символів, смислів, традицій, пам'яті, святкових обрядів, які проникають у публічний простір і впливають на суспільне сприйняття себе, війни, справедливості та майбутнього.

Другий підхід – соціально-інституційний або соціологічний. У цьому контексті церкви розглядаються як соціальні інститути із власними структурами, ресурсами, каналами впливу та рівнем довіри, яким вони користуються в суспільстві. Він базується на аналізі соціологічних досліджень, статистичних даних та аналітичних звітів, що дозволяють зрозуміти взаємозв'язок між релігійними організаціями та суспільною динамікою.

Третім є комунікативний підхід, зосереджений на дослідженні присутності церков у інформаційному просторі. Це охоплює їхню діяльність через офіційні заяви, публікації в медіа, проєкти в інтернеті, соціальні мережі чи онлайн-богослужіння. У цьому контексті публічний простір стає майданчиком взаємодії між церквами, державою, громадськими ініціативами, засобами масової інформації та міжнародними структурами.

Четвертий підхід зосереджується на цінностях (аксіологічний). Він розкриває питання про те, які саме цінності церкви пропонують суспільству: як висловлюються про гідність людини, свободу, відповідальність, солідарність; які позиції займають щодо війни й миру, а також толерантності до інших. Це допомагає краще зрозуміти, чому релігійні організації зі збереженням впливовості часто залишаються серед небагатьох інституцій, яким люди продовжують довіряти.

З урахуванням складності та багатовимірності проблеми було використано широкий спектр загальнонаукових і спеціальних методів. Серед загальнонаукових методів використовувалися метод аналізу та синтезу, що застосовувався під час вивчення історіографії, нормативно-правових актів, офіційних заяв церков, соціологічних даних і медіаматеріалів. Це дає змогу виділити ключові факти з великої кількості інформації, а згодом об'єднати їх в одну картину.

Наступний метод, що використовувався методи індукції та дедукції – для переходу від аналізу окремих кейсів (наприклад, участь церкви у волонтерських ініціативах чи реакція на певні події) до формулювання загальних висновків, а також для перевірки широких тез на конкретних прикладах.

Метод систематизації та класифікації – для впорядкування видів діяльності церков (соціальна, гуманітарна, освітня, інформаційна, комеморативна), типів релігійних організацій та джерел даних.

Серед спеціальних методів важливу роль відіграє історико-генетичний метод, який дозволив простежити еволюцію ролі християнських церков та інших релігійних організацій у публічному просторі від кінця 1980-х років до сьогодні, а також формування моделей їхньої взаємодії з державою і суспільством. Історико-порівняльний метод застосовується для аналізу діяльності різних конфесій, їхніх підходів до соціального служіння, участі у волонтерських ініціативах, медійної активності та для порівняння українського досвіду із європейськими практиками.

Важливим методом вважаємо контент-аналіз і елементи дискурс-аналізу, що використовувалися під час дослідження текстів офіційних заяв церков, документів міжконфесійних об'єднань, ЗМІ й соціальних мереж. Це допомогло виявити ключові теми, смисли та риторику комунікації церков із суспільством.

Інституційний аналіз дозволяє дослідити особливості організаційної структури релігійних організацій, їхню участь у дорадчих органах при державних інституціях і співпрацю з громадськими ініціативами.

Ще один метод, що використаний у роботі, є «кейс-стаді», що забезпечив можливість детально розглянути окремі приклади публічної активності (зокрема, конкретні волонтерські проекти, програми допомоги внутрішньо переміщеним особам, капеланське служіння й участь у комеморативних заходах).

Дослідження проводилося в декількох етапах. Спочатку проводився збір і первинний аналіз історіографії, нормативно-правових документів, офіційних матеріалів релігійних організацій, соціологічних даних і медіаматеріалів; отримані джерела ділилися за категоріями та тематичними групами. Був здійснений поглиблений аналіз визначених матеріалів із застосуванням зазначених методологічних інструментів, а також формувалися попередні висновки щодо тих чи інших аспектів діяльності релігійних організацій у

публічному просторі. На завершальному етапі було узагальнено результати дослідження, що дало змогу сформувати цілісну картину участі християнських церков, мусульманських і юдейських спільнот у сучасному публічному просторі України. Окрім того, були окреслені основні тенденції та проблемні питання, які залишаються актуальними для подальших наукових розвідок.

РОЗДІЛ 2 ОСНОВНІ ЗМІНИ ТА ПРОЦЕС ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2.1 Передумови відновлення релігійного життя в Україні

У радянську епоху релігія займала не просто соціальне чи культурне явище – вона потрапляла в поле ідеологічного, а згодом політичного тиску. Після революції 1917 р. держава розглянула релігію як чинник, що підриває соціалізм і класову боротьбу, а тому почала перетворювати релігійні спільноти на об'єкти контролю та регулювання. Згідно з офіційною ідеологією марксизм-ленінізму, релігія «є одночасно виявом справжньої вбогості і протест проти цієї справжньої вбогості. Релігія – це зітхання пригнобленого створіння, серце безсердечного світу, так само, як вона – дух бездушних порядків. Релігія є опіум народу», або «релігія служить для заспокоєння трудящих мас» [93].

Тому не дивно, що в радянському союзі релігійні конфесії не могли розвиватися. Вже в 1918 р. було видано декрет про відділення церкви від держави, який формально проголошував свободу совісті, але й при цьому забороняв церквам мати власність, державну підтримку або займатися освітньою діяльністю [16]. Проте ці положення були далекі від практичного дотримання: державні органи активно втручалися у релігійну сферу – слідкували за священнослужителями, обмежували богослужіння, закривали храми чи перетворювали їх на інші об'єкти.

Новий етап антирелігійної компанії припав на міжвоєнний період за правління Йосипа Сталіна. Антирелігійна компанія в СРСР 1928-1941 рр. була ще більш жорстокою ніж попередня: десятки тисяч священників, вірян були розстріляні, або відправлені до трудових таборів. Богословські школи закривалися, храми знищувалися, релігійні публікації заборонялися. Церквам було заборонено не тільки проповідувати, але й займатися освітньою чи

благодійною діяльністю. Часто вони втрачали статус юридичної особи та не мали права володіти власним майном.

Відбувалася активна антирелігійна пропаганда, яка зосереджувалася на громадських організаціях, таких як партійні відділення, комсомол, піонери. Була створена атеїстична організація «Ліга войовничих безбожників», було відкрито музеї наукового атеїзму та робітничі вечірні університети атеїзму під егідою профспілок та інші [89, с. 45].

Це стосувалося не тільки християнських церков, а також інших вірувань. Наприклад, мусульмани також зазнавали нападів. Радянська влада в Центральній Азії скасувала ісламські суди з метою зміцнення державного контролю та зменшення впливу релігії на суспільне життя. У 1917 р. в Радянській Центральній Азії було 20 000 мечетей, у 1929 р. – менше 4000, а до 1935 р. відомо, що в Узбекистані, де проживала половина мусульманського населення Центральної Азії, функціонувало менше 60. Мусульманські священнослужителі стикалися з такими ж фінансовими переслідуваннями, як і християнське духовенство, і не могли себе утримувати. Також спостерігалось значне зменшення кількості зареєстрованого мусульманського духовенства, в результаті чого значна частина територій залишилася без імамів чи мулл. Однак низка незареєстрованих мусульманських священнослужителів продовжувала практикувати незаконно, існували численні мусульманські мечеті, що були в підпіллі [92].

Останньою масштабною антирелігійною компанією проведеною в Радянському Союзі була кампанія Микити Хрущова. Офіційною метою антирелігійних кампаній було досягнення атеїстичного суспільства, яке уявляв собі комунізм. Хрущовської епохи розпочалася в 1959 р., що збіглося з проведенням XXI з'їзду партії того ж р.. Вона здійснювалася шляхом масового закриття церков, їхня кількість зменшилася з 22 000 у 1959 р. до 13 008 у 1960 р. та до 7 873 до 1965 р. [89, с.83]. Політика щодо релігії в СРСР зазнала певної трансформації в подальші роки, від відкритих репресивних методів до режиму системного контролю. Держава й надалі розглядала релігію як завершальний

етап соціалістичної трансформації, який потрібно подолати, застосовуючи механізми контролю замість явних репресій.

Свобода віросповідання, як базове соціальне та природне право людини, являє собою її інтегральну та невід'ємну здатність самотійно визначати власне ставлення до релігії. Ця свобода включає можливість здійснювати вибір між сповіданням певної віри, дотриманням відповідних релігійних обрядів і практик, поширенням релігійних переконань або взагалі утриманням від підтримки будь-яких релігійних поглядів. [70, с. 72]. Це право доволі довгий час порушувалося через тоталітарну систему, що була в СРСР.

Свобода віросповідань є складовою свободи совісті і постає як свобода вибору релігії, відправлення релігійного культу і виявляє себе як внутрішня здатність особистості до релігійного самовизначення й самореалізації, як її природне право. А поняття свобода церкви характеризує соціально-правові можливості функціонування церкви, релігійних об'єднань, громад віруючих. Свобода церкви - це вид суспільної свободи, який включає: свободу створення, управління й функціонування релігійних організацій, свободу господарської, фінансової діяльності їх та ін. [38, с. 235]. Тому не дивно, що після розпаду радянського союзу зі здобуттям незалежності в Україні відбулося релігійне відродження та стрімкий розвиток конфесій. Релігійне відродження бере свій початок із періоду гласності та лібералізації. Цим скористалися віряни Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ).

Після 45 років переслідувань УГКЦ змогла офіційно вийти з підпілля у 1989-1991 рр. Через тиск громадськості радянська влада 28 листопада 1989 р. фактично дозволила відновити діяльність греко-католиків, їм була надана можливість реєструвати громади УГКЦ. Важливою подією для відновлення діяльності церкви було скасування на Всеукраїнському соборі УГКЦ у січні 1990 р. рішення про ліквідацію церкви, що було проголошено на львівському псевдособорі 1946 р.. Отці Собору підтвердили неканонічність псевдособору і його рішень та звернулись до органів державної влади з вимогою реабілітувати

репресованих греко-католицьких священників, повернути незаконно відібране майно Церкви, зареєструвати церковну організацію Української Греко-Католицької Церкви. Повернення львівського храму Преображення Господнього у лоно УГКЦ (29 жовтня 1989 р.) та проведений у ньому Собор ініціювали масовий перехід віруючих та храмів до УГКЦ [78].

В тому ж р. було проведено в Києві Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ, де було проголошено про відродження незалежної від Москви Української церкви у історичних межах Київської митрополії. До собору передували кілька років активної боротьби за утвердження Української Православної Церкви, незалежної від впливу Росії, на території тодішнього Радянського Союзу. 15 лютого 1989 р. Ініціативний комітет зі створення УАПЦ, очолюваний отцем Богданом Михайличком, оприлюднив звернення до Верховних Рад СРСР і УРСР, а також до міжнародної християнської спільноти. У цьому документі було викладено аргументовану позицію щодо права українців мати власну Церкву. Ця подія стала точкою відліку для національно-церковного відродження [1].

Аналізуючи трансформацію релігійної політики на українських землях ХХ ст. можна дійти висновку про складний шлях від тоталітарного контролю до відновлення релігійної свободи. Радянський період відзначився постійним тиском на релігійні установи, що проявлялося у репресіях, закритті храмів, забороні богословської освіти та суворому державному контролю над духовенством. Радянська система розглядала релігію як ідеологічну загрозу, що не відповідала марксистсько-ленінським світоглядним принципам.

В останні роки існування радянського союзу в суспільних настроях уже можна було побачити ліберальні настрої. Лібералізація суспільно-політичного життя періоду «перебудови» та «гласності», що почала привідкривати «заборонені темі» створювала простір для роздумів про національне, політичне, культурне та релігійне життя. Релігія почала сприйматися в суспільних настроях не як ворог, а як елемент національної ідентичності, духовної культури та як

елемент історичної пам'яті народу. Повернення до релігійних практик сприймалося як форма відокремлення від тоталітарної спадщини.

Не останню роль в цьому процесі відіграли національно-визвольні рухи, активізація української інтелігенції в 50-60-х рр. XX ст. Особливо, про це дбали дисиденти, які розуміли, що релігійна свобода є право людини та складовою демократичного розвитку держави. Релігійні громади, що тривалий час перебували у підпіллі, почали відкрито заявляти про свої права та вимагали повернути храми та реабілітувати репресованих священників.

Отже, поєднання політичних, правових та соціокультурних факторів — лібералізація радянської системи, зростання національної самосвідомості, активізація підпільних і напівлегальних релігійних організацій, а також закріплення основних прав і свобод людини в законодавстві, створило необхідну основу для релігійного відродження в Україні наприкінці XX ст. На цьому тлі відбувся перехід від репресивної моделі контролю до відносно плюралістичної релігійної сфери, що дозволило українським конфесіям не лише відновити свою діяльність, але й стати важливим чинником у процесах державотворення та формуванні сучасної української ідентичності.

2.2 Розвиток конфесій у Добу незалежності

Переломним моментом у відновленні релігійної свободи в Україні в 1991 р. прийняття 23 квітня 1991 р. Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Цей нормативно-правовий акт надав громадянам рівні права незалежно від їхнього ставлення до релігії та забезпечив свободи у сфері віросповідання. Зазначений закон став важливою складовою процесу подолання наслідків багаторічного обмеження релігійних прав за часів радянського тоталітарного режиму та відкрив нові можливості для забезпечення релігійної автономії в суспільстві [60]. Цей закон став закономірним результатом

прийняття 16 липня 1990 р. «Декларації про державний суверенітет України» та наступний кроком до проголошення 24 серпня 1991 р. «Акту незалежності України».

З проголошенням незалежності України було створено правові передумови для відродження релігійної свободи. Свобода віросповідання або переконань в Україні гарантована конституцією. Конституція гарантує свободу віросповідання, наприклад Стаття 35 Конституції України визначає свободу віросповідання або переконань як основоположне право: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [40].

Римо-католицька церква була відновлена 16 січня 1991 р. святим Іваном Павлом II. Було відновлено Львівську архидієцезію та Житомирську і Кам'янець-Подільську дієцезію, призначивши там єпископів. Цей крок свідчив про юридичне відродження латинської спільноти в Україні. Почався процес становлення та відновлення парафій, створення богословських освітніх закладів, монастирів та реставрація й повернення храмів. Сьогодні Римо-Католицька Церква в Україні складається з Львівської архидієцезії та Мукачівської, Луцької, Кам'янець-Подільської, Києво-Житомирської, Харківсько-Запорізької та Одесько-Сімферопольської дієцезій [83].

Важливим кроком для відновлення католицької церкви став візит Папи Івана Павла II до України в червні 2001 р.. Понтифік окреслив свою мету візиту як паломництво миру та братерства для єднання християн та створення умов для діалогу [95]. У своїй промові в аеропорті Бориспіль на початку візиту в 23 червня він підкреслив: « Приходжу до вас, дорогі жителі України, як друг вашого благородного народу. Приходжу, як брат у вірі, щоб обняти стількох християн, які серед найважчих страждань зберегли вірність Христові. Приходжу, спонуканий любов'ю, щоб усім дітям цієї Землі, українцям кожної культурної та релігійної приналежності, висловити свою пошану та щирю приязнь» [61].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що візит Папи Івана Павла II підсилив позиції католицької спільноти, наблизив Україну до європейського культурно-релігійного простору та сприяв міжконфесійному діалогові в суспільстві.

Період від 1991 р. характеризується динамічним зростанням чисельності і впливу протестантських спільнот різних напрямків. Скасування ідеологічних обмежень сприяло швидкому відродженню вже наявних протестантських конфесій баптистів, адвентистів, харизматів та появи нових п'ятидесятників та євангельських рухів. Від початку 1990-х рр. незалежна Українська держава засвідчила цілковиту толерантність у конфесійній політиці. Зміни, що їх зазнали закони про свободу совісті в Литві (у 1995 р.), Росії (1997), Білорусі (2002), Молдові (2007) та ін., звузили правові перспективи протестантських, насамперед євангельських громад. Україна ж не переглянула Закон про свободу совісті та релігійні організації, прийнятий у 1990 р. Протестантські церкви в ній позбавлені юридичних обмежень і набули найкращих за усю попередню історію умов для саморозвитку [84].

Окрім християнських конфесій активно відновлювалися інші релігійні групи, серед них можна виділити: іудаїзм, іслам, буддизм, індуїзм тощо.

На 1991 рік інституційне оформлення мусульманської спільноти було відсутнє. Це було через релігійну політику УРСР, яка передбачала заборону на реєстрацію громад, будівництво мечетей, функціонування освітніх установ та публічне здійснення релігійних обрядів. За цих умов ісламська традиція була лише на рівні побутових практик у вузьких місцевих осередках. Незважаючи на це, Україна є однією з європейських країн, що має корінне мусульманське населення – кримськими татарами. Конфесійною домінантою в українському ісламі є сунізм, який представлений різноманітними течіями та правовими школами (мазгабами). Історично серед кримськотатарського етносу переважав ханафітський мазгаб [4].

Після повалення комуністичного режиму з початку 1990-х рр. відбулися зміни в житті мусульманських громад. Ісламські спільноти почали відкрито заявляти про свою релігійну приналежність, здійснювати обряди ісламу та вільно

задовольняти релігійні потреби. Почався процес створення централізованої релігійної структури для мусульманських громад, основною метою було скоординувати процес ісламського відродження в Україні. 9 вересня 1992 р. Радою у справах релігії при Кабінеті Міністрів України було зареєстровано Духовне Управління Мусульман України (ДУМУ), яке об'єднало мусульманські громади країни. Головне завдання – це забезпечення сприятливих умов для дотримання віруючими релігійних канонів. Про відновлення стабільності в релігійному житті мусульман в Україні свідчить і те, що вони отримали можливість здійснювати Хаджжу – паломництво до Мекки та Медини. З початку 1990-х років до Хаджжі прибуло вже сотні мусульман з України. [29].

Спираючись на останній перепис населення в СРСР 1989 р., на той час в Україні проживало 486 326 євреїв [5], але не зважаючи на таку кількість осіб на стан 1998 р. NCSJ (Національну коаліцію в підтримку євразійського єврейства) повідомила про існування тільки двох синагог [97].

На початку 1990-х років в Україні функціонувало лише близько двадцяти офіційно зареєстрованих єврейських громад, тоді як більшість історичних синагог перебували у занедбаному стані або використовувалися для цілей, не пов'язаних із їхнім первісним призначенням. Після розпаду тоталітарної системи почався процес реституції та повернення синагог громадам, які були передані різним організаціям за радянських часів, сприяв пожвавленню релігійного життя навколо синагог у великих містах (зазвичай в обласних центрах) України. Вперше в історії все єврейське життя було зосереджено в місті. Одночасно з цим створювалися нові громади, які поступово перетворилися на центри релігійного й культурного життя [98, с. 26].

Відновлення релігійного життя єврейської спільноти особливим чином відбувалося через освіту. У 1990-х рр. в Україні почали діяти єврейські школи, гімназії, курси вивчення івриту, недільні школи при синагогах. У Києві та Дніпрі були створені єшиви, де навчальна програма поєднувала релігійні дисципліни із загальноосвітніми предметами. Міжнародні єврейські організації також долучилися до створення освітньої інфраструктури, наприклад «Сохнут», фонд

«Джойнт», фонд «Ор Авнер» [3, с. 261-262]. Також, важливою подією для відродження релігійного життя євреїв в Україні проявилось у відновленні щорічного хасидського єврейського паломництва до могили рабина Нахмана з Брацлава в місті Умань, приблизно за 200 кілометрів на південь від Києва, з нагоди святкування єврейського Нового р. наприкінці вересня [97].

Період перебудови та набуття Україною незалежності ознаменував початок нової епохи духовного і релігійного відродження. Прийняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» у 1991 р. стало визначальною подією, що юридично закріпила принцип свободи віросповідання. Це дозволило легалізувати діяльність раніше заборонених конфесій, таких як Української греко-католицької церкви, Української автокефальної православної церкви, римо-католицької церкви, а також протестантських, мусульманських, юдейських та інших релігійних спільнот. Після тривалого періоду атеїстичної політики розпочався процес відродження храмів, монастирів, синагог, мечетей, відновлення духовної освіти та повернення релігії в публічний простір.

У період 1990-х – початку 2000-х років Україна пережила глибокий етап релігійного оновлення, який базувався на відновленні історичної справедливості, розмаїтті конфесій і демократичних принципах свободи совісті. Цей процес не тільки сприяв духовному відродженню суспільства, але й відіграв важливу роль у формуванні громадянської та культурної ідентичності українського народу.

2.3 Виклики на шляху відновлення релігійного життя в Україні після 1991 р.: релігійні переходи та розколи

З набуттям незалежності в Україні суттєво зросла демократизація релігійної свободи. Це призвело до стрімкого розвитку релігійних організацій, за даними звіту ДЕСС про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2025 р. зареєстровано всього 34663 релігійних організацій (інформація

наведена по підконтрольній Україні території, без тимчасово окупованих територій) [18].

За даними звіту «Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної православної церкви та до Закону про заборону окремих релігійних організацій» (20 вересня – 3 жовтня 2024 р.) Київського міжнародного інституту соціології найбільше українці – 70 % – вважають себе православними. Серед них до ПЦУ входить – 56 %, просто Православна церква (без конкретизації) – 7 %, до УПЦ МП – 6 %. Окрім Православної церкви, до УГКЦ – 7%, Протестантська Церква – 2 %, Римо-католицька Церква – 1 %, до атеїстів себе зараховують 12 % [63], всіх інших конфесій менше 1 %.

Відповідно до цієї статистики можна виділити кількість забезпечення культових будівель та приміщень, що пристосовані під молитовні потреби. Станом на 01.01.2025 кількість культових будівель – 27785, до складу яких входить 18361 культова споруда (з них УПЦ в єдності з Московським Патріархатом – 9309, УПЦ (Православна Церква України) – 6370, УГКЦ – 3326, інші релігійні організації – 8780) та 9424 приміщення, пристосовані під молитовні, (з них УПЦ в єдності з Московським Патріархатом – 2811, УПЦ (Православна Церква України) – 1759, Всеукраїнський Союз Церков євангельських християн-баптистів – 812, інші релігійні організації – 4042) [65, с. 37]. Стосовно єврейської спільноти станом на жовтень 2025 р. в Україні налічується 259 синагог [99], а також 300 мечетей та молитовних будинків, що належать мусульманським громадам [100].

Таким чином, наведена статистика демонструє, що стрімкий розвиток мережі релігійних організацій в Україні був не миттєвим, а результатом тривалого процесу. Політика атеїзму залишила після себе руйнування релігійних інститутів не лише в юридичному плані, але також кадровий дефіцит духовенства. Відновлення релігійного життя потребувало значних матеріальних та людських ресурсів, відповідного рівня освіти та правовою бази.

Зростання багатоконфесійності відкриває нові шляхи для духовного та культурного розвитку. Хоч це є ознакою демократизації суспільства, але вона

також несе за собою певні ризики та конфлікти. Через різні віровчення та власні релігійні традиції в суспільстві можуть виникати напруженості між конфесіями. Конкуренція за парафії, культурні споруди, юридичні права чи вплив на місцеві громади може призводити до міжконфесійних суперечностей, що, у свою чергу, становить виклик для збереження суспільної єдності в державі. Саме тому подальший аналіз викликів, що супроводжують багатоконфесійність і зміни в релігійному ландшафті, має важливе значення для розуміння динаміки релігійного життя України.

Відновлення релігійного життя відбулося не без проблем, що суттєво ускладнювали цей процес. Серед основних викликів, що гальмували на цьому шляху – спадок радянської антирелігійної політики. Довгі десятиліття переслідувань залишили не могли не залишити наслідків, закриття та знищення храмів, обмеження релігійної освіти та свободи віросповідання. Часто руйнували не просто храмові будівлі, а важливі культурні пам'ятки, наприклад, як от Свято-Михайлівський Золотоверхий собор культурну пам'ятку XII ст., було знято мозаїки, фрески перед руйнування храму. В період з 1918 по 1931 рр. в СРСР було закрито понад 10 тис. храмів. У ході так званого «вирішального штурму» 1933–1936 рр. в УСРР припинили діяльність приблизно 75–80 % діючих церков. До 1936 р. в Україні налічувалося 12 380 церков, то після залишилося лише 4487, а богослужіння проводилися всього у 1116 (9,01 %). Для порівняння, середній показник функціонуючих церков по всьому СРСР складав 28,33 %. [34, с. 97].

Відповідно, вже на початковому етапі відродження громади часто стикалися з проблемами, такими як відсутність власності, майна чи навіть легального статусу. Це ставало причиною затримок у процесах реєстрації, повернення храмів та відновлення богослужбової, освітньої й соціальної діяльності.

Однією з проблем, що сповільнювала процес відновлення стала конкуренція конфесій за храмові будівлі. У пострадянський період Римокатолицька Церква в Україні зіткнулася з численними викликами, пов'язаними з відновленням своєї культової інфраструктури. Будівлі, які колись належали

Церкві до моменту їх націоналізації або передачі у державне користування, часто переходили до світських інституцій, змінюючи своє призначення або залишаючись юридично закріпленими за радянською власністю. Унаслідок цього на початку 1990-х років Церква опинилася в ситуації, коли їй бракувало достатньої кількості офіційно оформлених культових споруд, що спричинило необхідність складного процесу реституції. Цей процес включав звернення до державних органів для оформлення права власності, повернення об'єктів або отримання компенсації за втрачене майно. Виконання цих завдань значно ускладнювалось відсутністю чіткої правової регламентації, тривалими адміністративними процедурами, а також майновими суперечками з місцевою владою чи іншими користувачами будівель. Окрім юридичних та адміністративних перешкод, серйозною проблемою виявився матеріально-технічний аспект. Навіть після отримання права користування культовими спорудами релігійні громади часто не мали достатніх ресурсів для їх реставрації або реконструкції з метою пристосування до богослужбових потреб. Приміщення потребували значних ремонтних робіт, а інвестицій вимагала також соціальна та освітня діяльність, пов'язана з функціонуванням цих об'єктів. При цьому повернення культових споруд мало особливе символічне значення: це був не просто крок до забезпечення місця для богослужінь, але й акт відновлення історичної присутності, культурної спадщини та ідентичності [12].

Українська православна церква, очолювана митрополитом Філаретом, звернулася до священноначалія РПЦ із питанням про дарування їй «повної канонічної незалежності», тобто автокефалії. Це рішення було прийнято на Соборі УПЦ, що відбувся 1-3 листопада в Києво-Печерській Лаврі. У постановах Собору з питання повної самостійності Української православної церкви цей крок єпископату, ченців і мирян (Собор носив статус Помісного) вмотивовується і тим, що «релігійна ситуація, що склалася в Україні в умовах виголошення незалежності Української держави, вимагає від Української православної Церкви нового статусу. Собор вважає, що таким статусом має бути повна

самостійність і незалежність, тобто автокефалія, як подальше утвердження самостійності Української православної Церкви [87].

Після офіційного визнання УАПЦ Верховною Радою, процес переходу до відродженої церкви набув ще більших масштабів. Це спричинило міжконфесійні суперечки з парафіянами РПЦ та УГКЦ за право користування храмами, адже значну частину церков у радянські часи було зруйновано або переобладнано під складські приміщення. Врегулювати ці конфлікти вдалося лише на початку 2000-х років завдяки будівництву нових храмів [1].

Масова хвиля переходу парафій Української Православної Церкви Московського Патріархату до Православної Церкви України особливо активним відбулася після отримання ПЦУ Томосу про автокефалію, що стимулювало багатьох віруючих і духовенство переглянути канонічну приналежність. Згідно з даними ЗМІ, станом на грудень 2024 р. понад 218 релігійних громад офіційно перейшли з УПЦ МП до ПЦУ [82].

У деяких регіонах України ці переходи набули особливо масового характеру. Наприклад, на Хмельниччині у період з 24 лютого 2022 р. до кінця 2024 р. було зафіксовано перехід 295 громад. Такі дії підкреслюють не лише зміну адміністративної приналежності, але й глибокий переосмислення релігійної ідентичності громадами, їхніх зв'язків із Москвою та бажання більшої незалежності й самобутності [52].

Загалом згідно з опитуванням, проведеним Київський міжнародний інститут соціології у період з 20 вересня по 3 жовтня 2024 р. більшість українців – 61 % – підтримують ідею, щоб в Україні існувала лише одна Православна Церква. Не підтримують – 16 %, а для ще 20 % це питання є байдужим. Серед запропонованих способів об'єднання найбільшу підтримку отримав варіант, за яким ієрархи та прості священники УПЦ МП приєднуються до ПЦУ, стаючи її частиною. Загалом 71 % опитаних висловили свою позицію з цього питання. З них більшість, а саме 78 %, схвалили цей підхід (що становить 55 % від усього населення). Респонденти переважно вважають, що таке приєднання можливе лише для тих ієрархів і священників УПЦ МП, які не мають зв'язків із Росією.

Цей варіант підтримали 47 % серед усіх опитаних і 66 % серед тих, хто визначився зі своєю думкою. Щодо варіанту, за яким усі без винятку ієрархи та священники УПЦ МП приєднуються до ПЦУ, його підтримало 8 % від загальної кількості респондентів і 11 % серед тих, хто визначився [63].

Проте процес переходу супроводжувався численними труднощами та напруженнями. УПЦ МП неодноразово заявляла про тиск, юридичні перешкоди та втрату храмів чи приміщень. Зі свого боку, представники ПЦУ та прихильники таких переходів акцентували увагу на виваженому й свідомому виборі громад, які прагнули приєднатися до визнаної канонічної церковної структури. Конфлікти щодо храмів, юридичної реєстрації, власності та розподілу майна стали постійними складовими цього процесу. Перехід храму чи парафії часто був не лише духовною, а й правовою, матеріальною та навіть політичною дилемою. Значною мірою ці питання залежали від участі місцевої влади – реєстрації статутів, вирішення прав користування спорудами та федеральних регулювань. У деяких випадках справа доходила до відкритих протистоянь.

На додачу до юридичних перешкод, серйозним викликом стала матеріально-технічна сторона питання. Чимало громад після отримання права користування культовою спорудою стикались із браком ресурсів для її ремонту, реставрації чи адаптації під проведення богослужінь. Багато будівель потребували значного оновлення, а також інвестицій у розвиток освітніх і соціальних програм громади. Відновлення культових споруд мало глибокий символічний сенс, адже воно означало не тільки повернення місця для релігійних обрядів, але й відродження історії, культури та духовної спадщини громади [44].

Після набуття Україною незалежності відновлення релігійного життя супроводжувалося значним зростанням кількості релігійних організацій. Однак цей процес виявився не моментальним і вимагав суттєвих матеріальних і кадрових ресурсів. Багатоконфесійність відкривала нові горизонти для духовного та культурного розвитку, водночас створюючи ризик міжконфесійних суперечок через конкуренцію за парафії, культові споруди та юридичні права. Особливо показовими стали масові переходи громад УПЦ МП до ПЦУ, які

активізувалися після отримання Томосу про автокефалію. Це свідчило про прагнення вірян до самостійності та змін у релігійній ідентичності, хоча такі процеси часто супроводжувалися складнощами юридичного, матеріального і соціального характеру, включаючи спори довкола храмів та майна. Відновлення культових споруд набуло важливого символічного сенсу, ставши ознакою відродження історичної та духовної спадщини місцевих громад.

2.4 Міжконфесійні відносини на шляху подолання кризи

Міжконфесійний діалог являє собою безперервний процес, що відбувається в рамках суспільства, яке перебуває у постійному динамічному розвитку. Інституції, що сприяють міжконфесійному взаєморозумінню, активно адаптуються до сучасних викликів, удосконалюючи свої структури, зазнаючи трансформацій або створюючи нові платформи для діалогу та співпраці як між релігійними конфесіями, так і з громадськістю та органами влади. У перспективі можна очікувати як подальшого прогресу існуючих міжконфесійних інституцій, так і формування нових форматів взаємодії [17].

Релігійні організації є невід'ємною частиною суспільного життя, що відображають різні елементи громадянського суспільства. Конфесійні та міжконфесійні інституції демонструють відкритість до діалогу з державними органами, громадськістю та представниками інших релігійних конфесій. Міжконфесійний діалог набув великого значення у публічному просторі незалежної України, адже релігійні організації почали активно впливати на громадське життя, обговорювати важливі суспільні питання та виступати провідниками моральних цінностей. Таким чином, досвід незалежної України яскраво ілюструє поступовий розвиток міжцерковних відносин: від перших етапів напруженості та конфліктів до інституалізації постійного діалогу,

реалізації спільних ініціатив у періоди національних криз і створення атмосфери толерантності та взаємодії.

Держава докладала зусиль, щоб запобігти міжрелігійному конфлікту, та ініціювала створення платформ для ефективного діалогу. Одним із важливих кроків у цьому напрямку стало заснування у грудні 1996 р. Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). Формування цього міжконфесійного консультативно-дорадчого органу, що мав представницький характер, відбулося на базі Державного комітету України у справах релігій і за політичного сприяння Президента Леоніда Кучми. Її завдання полягає в об'єднанні зусиль різних конфесій для сприяння духовному відродженню України, координації міжконфесійного діалогу як на території країни, так і за кордоном. Вона також бере участь у розробці проєктів нормативних актів щодо державно-конфесійних відносин і здійснює комплексні заходи благодійного спрямування. [27].

Рада Церков функціонує на принципах рівноправності та взаємної поваги, враховуючи внутрішні норми та традиції кожної релігійної організації, що діє відповідно до законодавства України. Її діяльність здійснюється незалежно, виключаючи підпорядкування державним органам влади, політичним партіям або іншим громадським об'єднанням і їхнім керівним органам. Відповідно до чинного Положення, посада головуючого у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) передається по черзі представникам усіх членів Ради. Ротація відбувається кожні пів р., що забезпечує рівномірний розподіл відповідальності за координацію роботи самої Ради, її Секретаріату та профільних комісій між представниками різних конфесій. Секретаріат ВРЦіРО, заснований у 2005 р. і сформований з делегатів усіх релігійних спільнот, виконує функцію попереднього опрацювання основних питань перед їхнім розглядом на засіданнях. Крім того, у структурі Ради діють спеціалізовані робочі органи, серед яких Комісія із соціального служіння, Комісія з медійної діяльності та Робоча група з питань повернення майна релігійним організаціям [27].

Однією з важливих подій у сфері міжконфесійного співробітництва стало створення в 2002-2003 рр. Наради представників християнських церков України.

Вона запровадила принципи самоврядності у своїй роботі, які пізніше були розвинені та впроваджені у практику Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, а також інших міжконфесійних об'єднань [17].

На кінець 1990-х – початок 2000-х років до складу Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій увійшли представники майже всіх історичних церков України: православних, католицьких (обох обрядів), основних протестантських спільнот, а також одна юдейська та кілька мусульманських організацій. Разом вони представляли понад 90 % релігійної мережі країни. Формат регулярних зустрічей керівників різних конфесій у межах Ради Церков є унікальний, бо відбувається на добровільних засадах, без втручання чи тиску з боку держави. Хоча на початку Рада була створена за ініціативи державного комітету, з часом вона набула автономії та авторитету серед суспільстві. Постійний діалог між лідерами різних церков за одним столом є важливим кроком до взаєморозуміння. Регулярні зустрічі та відкрите обговорення сприяє розвитку культури релігійної толерантності та побудові партнерських відносин між конфесіями [8].

Враховуючи чисельність релігійних течій в Україні, яка перевищує 100, є об'єктивні обмеження щодо можливості Всеукраїнської Ради Церков і Релігійних Організацій охопити всі конфесії. Надмірна кількість учасників суттєво ускладнила б досягнення миру всередині інституції. З цієї причини до складу ВРЦіРО не включено деякі малі релігійні громади та новітні релігійні групи, що інколи спричиняє критику. Проте більшість традиційних деномінацій в організації мають своїх представників [8].

Римо-Католицька Церква в сучасній Україні активно розвиває власну комунікативну мережу, яка слугує інструментом для популяризації, актуалізації та практичної реалізації її стратегічних програм у місцевому контексті. Ці програми охоплюють екуменічний, соціальний, теологічний та дипломатичний напрями, спрямовані на досягнення таких ключових цілей, як сприяння загальнолюдському благу та підтримці миру в глобальному та локальному масштабі. Основним механізмом досягнення цих завдань Церква визначає

постійний діалог [51, с.9]. Один з таких прикладів діалогу це створення Українським католицьким університетом проєкту Інституту екуменічних студій «Екуменічний соціальний тиждень» [51, с.9]. Міжнародний форум спрямований на покращення соціального добробуту нації, зокрема через ухвалення законопроектів. Він також підтримує активну участь громадянського суспільства у формуванні справедливої та солідарної державної політики, а також сприяє інтеграції України в міжнародну демократичну, мирну та екуменічну спільноту.

Їхня мета полягає в об'єднанні соціальних і доброчинних організацій, Церкви, університетів, молодіжних асоціацій, філантропічних фондів, бізнес-сектору, а також державних установ (мерій, обласних адміністрацій тощо) задля розробки пропозицій, які здобудуть широке визнання.

Ще одним прикладом міжконфесійного діалогу можна навести «Справедливість і мир» започатковані Комісією УГКЦ. Вона торкається конкретики сучасної української дійсності та потреб пошуку вирішення найгостріших суспільних проблем: утвердження миру та справедливості в українському суспільстві та у світі в світлі Євангелії та Соціального вчення Церкви. Робоча група проводить підготовку та аналіз існуючих перешкод та готує рекомендації для держави та організацій громадянського суспільства [51, с.10]. Метою Комісії є сприяння утвердженню миру та справедливості в українському суспільстві і на міжнародному рівні, керуючись євангельськими засадами та соціальним вченням Церкви. Вона координує суспільно орієнтовану діяльність УГКЦ, забезпечуючи участь Церкви у ключових сферах життя України, таких як культура, економіка, політика та міжнародні відносини. Одночасно її робота спрямована на підтримку Патріарха та Синоду Єпископів у реалізації загальноцерковних і всеукраїнських соціальних ініціатив і програм. Діяльність Комісії орієнтована на формування суспільного ладу, заснованого на моральних принципах та праві, що має на меті досягнення миру і справедливості [39].

Також, можна виділити наступні міжконфесійні організації в Україні: Нарада представників християнських церков України (православні, католики,

протестанти); Рада Євангельських Протестантських Церков України (різні протестантські церкви); Українська міжцерковна рада (переважно харизматичні та деякі п'ятидесятницькі церкви); також слід відзначити різні консультативно-дорадчі органи при центральних органах влади і міжконфесійні ради при обласних адміністраціях, місцевих радах [17].

Досвід незалежної України свідчить, що міжконфесійний діалог може стати важливим інструментом зміцнення суспільної єдності та моральної витривалості. Пройшовши шлях від початкової настороженості на початку незалежності до заснування Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, релігійні спільноти зуміли сформувану єдину позицію з ключових питань та діяти спільно у переломні моменти історії. Нині релігійні конфесії України зарекомендували себе як вагомні суб'єкти суспільного життя, які не лише проводять богослужіння, але й активно долучаються до громадських обговорень, займаються волонтерством та сприяють миротворчим ініціативам.

Підсумовуючи, міжконфесійний діалог досі стикається із низкою викликів – внутрішні суперечності, ідеологічні розбіжності, необхідність пристосування до змін у суспільстві. Водночас створення для екуменічного діалогу дає забезпечити релігійного миру в Україні, запобігання масштабним конфліктам на релігійному підґрунті та залучення духовного потенціалу різних конфесій до вирішення суспільних викликів. Сьогодні Всеукраїнська Рада Церков по праву вважається найбільш представницьким і впливовим громадським об'єднанням в Україні, чий голос чують як у межах держави, так і на міжнародному рівні. Подальший розвиток міжконфесійного діалогу нерозривно пов'язаний із майбутнім України. Таким чином, діяльність християнських церков та інших релігійних організацій у цьому напрямку є невід'ємною частиною для подальшого зміцнення міжконфесійного діалогу та зміцнення моральних цінностей в українському громадянському суспільстві.

РОЗДІЛ 3 ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СУЧАСНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

3.1 Напрями соціальної роботи християнських церков

Українські церкви та релігійні організації вбачають своє завдання у вихованні моральності та сприяють збереженню загальнолюдських цінностей. Важливим елементом духовних практик є формування зв'язку між людиною й Богом, а також налагодження стосунків з оточуючими. Богослужіння та молитовні зустрічі релігійних спільнот виступають важливим інструментом для духовної та психологічної підтримки, джерелом вирішення життєвих труднощів і надання допомоги іншим. Однією з особливостей діяльності релігійних організацій є їх здатність об'єднувати людські й матеріальні ресурси для забезпечення соціально-психологічної допомоги, виявлення тих, хто її потребує, та концентрації ресурсів у регіонах із найбільш нагальною потребою. Їхня діяльність також вирізняється високою мотивацією учасників і помітною ефективністю групової роботи [94, с. 29].

В процесі відновлення релігійної свободи в Добу незалежності невід'ємною складовою релігійних організацій стала соціальна, особливо благодійна діяльність. Після надання законодавчого підґрунтя релігійні громади отримали право займатись благодійністю в державі, це дало їм поштовх до відновлення їхньої соціальної діяльності. У результаті християнські Церкви, також юдейські, мусульманські та інші громади почали активно розвивати мережу благодійних проєктів й ініціатив, спрямованих на підтримку найбільш вразливих категорій населення. Важливий аспект соціальної діяльності релігійних організацій полягає у наданні матеріальної допомоги тим, хто цього потребує. До основних завдань входить розповсюдження продуктів харчування,

одягу, медикаментів, надання місця проживання, а також піклування про літніх людей, хворих і дітей-сиріт.

Одна із найбільших міжнародних мереж благодійних організацій у світі, яка працює також і в Україні є «Карітас Україна». БО впроваджує різноманітні програми, які охоплюють підтримку малозабезпечених родин, дітей-сиріт, дітей у складних життєвих обставинах, людей похилого віку, осіб із інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, а також розвиткові та освітні ініціативи. У посібнику для організації соціального служіння у парафії підкреслюється, що «Карітас» є засобом вираження християнської любові до ближнього через парафіяльні та єпархіальні структури, що забезпечують за допомогою проведення соціальних заходів на різних рівнях церковного життя. Чотири головних завдання парафіяльного карітасу: виховна роль, дослідження місцевої громади, соціальне служіння, координація та співпраця [49, с 47].

На початку війни у 2014 р. «Карітас» взяв курс на подолання гуманітарної кризи. Наприклад, надавав їжу, воду, організовував тимчасові місця для ночівлі, або ремонтував пошкоджені житла, було створено центри супротиву. Окрім матеріальної допомоги разом з Києво-Могилянською академією надавалася психологічна допомога. Особливо вона була націлена на допомогу дітям, що постраждали. Після повномасштабного вторгнення 2022 р. діяльність «Карітас» тільки збільшився. Порівняно з 2014 роком, фінансові витрати організації зросли в 12 разів. У період з 2014 до 2022 р. «Карітас» надав допомогу приблизно 800 тисячам осіб, що в середньому дорівнює близько 100 тисяч людей щорічно. У 2022 р., реагуючи на значний обсяг внутрішнього переміщення населення, організація забезпечила підтримкою майже 2 мільйони українців, а в 2023 р. допомога охопила близько 800 тисяч осіб. У перший рік повномасштабної війни «Карітас України» також отримав значну міжнародну підтримку: до допомоги долучилися 48 організацій «Карітас» із різних країн світу. [47].

УГКЦ активно бере участь у світовому скаутському русі. В Україні діє Всеукраїнська молодіжна організація "Національна Організація Скаутів України" (НОСУ), заснована у 2008 р.. Із початком повномасштабної війни

діяльність скаутських ініціатив значно пожвавилася майже по всіх регіонах країни. Такий прогрес обумовлений різким зростанням потреб постраждалих від бойових дій та російської окупації людей, які потребували комплексної допомоги: фізичної, психологічної, моральної та матеріальної. У відповідь на ці виклики НОСУ зосередила свої сили на організації та постачанні гуманітарної підтримки, зокрема для дітей і підлітків. [45, с.98]. У своїх звітах скаути вказують на те, що їхня діяльність орієнтована на підтримку дітей, молоді та місцевих спільнот. Особливий акцент зроблено на створенні безпечного середовища для розвитку і самореалізації, а також для зміцнення механізмів психологічної стійкості в умовах тривалих військових дій. НОСУ має різного виду соціальні програми, наприклад, проект «Я серед своїх», реалізований у співпраці з організацією ALPS Resilience, був спрямований на реінтеграцію та адаптацію дітей, які повернулися до своїх громад, або були змушені стати внутрішньо переміщеними особами внаслідок повномасштабної агресії. У рамках цієї ініціативи Скаути України підготували понад 100 дорослих лідерів у Житомирській, Чернігівській, Сумській та Київській областях для заснування нових скаутських осередків на базі освітніх закладів, центрів творчості й молодіжних установ. Завдяки їхній діяльності понад 750 дітей отримали можливість долучитися до скаутського руху. Крім того, було організовано інтерактивні ігрові заходи, участь у яких узяли понад 4500 дітей. Ці активності створили умови для того, аби діти змогли відчувати атмосферу радості, що асоціюється з дитинством та грою, щоб зміцнити їхню психологічну стійкість [21].

У межах програми «Emergency Response» скаути в перші місяці повномасштабної війни, за підтримки Всесвітньої організації скаутського руху (яка за короткий час зібрала понад 700 тис. доларів), змогли надати допомогу більш як 100 тис. українців у самій Україні, так і за її межами. У співпраці з ЮНІСЕФ було впроваджено проєкт «UAct», спрямований на підтримку дітей і сімей, були змушені покинути свої домівки. У рамках цього проєкту надавали психологічну допомогу, здійснювалися освітні ініціативи, а також забезпечення

базових потреб. Варто також згадати про програму «Скаути для України», започатковану ще 2014 р. й орієнтовану на внутрішньо переміщених осіб із Донбасу та Криму. Скаутські осередки допомагали таким родинам із продуктами, ліками, одягом, пошуком тимчасового житла, а діти мали змогу долучатися до місцевих скаутських груп та швидше інтегруватися в нове середовище. Сукупність цих ініціатив свідчить, що скаутський рух в Україні виконує не лише освітню та виховну функцію, а й перетворився на помітного учасника системи соціальної підтримки, гуманітарної допомоги та психологічної реабілітації постраждалих від війни [21].

При Православній Церкві України діє Синодальний відділ соціального служіння та благодійності, який представлений громадською організацією «Елеос-Україна». Ця структура об'єднує мережу благодійних ініціатив, реалізуючи проекти допомоги. Мережа «Елеос-Україна» налічує 15 регіональних організацій в різних містах України, основна їхня мета розвивати соціальне служіння та допомагати тим, хто потребує захисту та підтримки. Серед основних напрямків діяльності можна виділити захист прів жінок, особливо протидія проти насильства. «Елеос-Україна» управляє мережею з п'яти шелтерів Святої Ольги. Ці заклади створені для того, аби жінки, які пережили насильство, втрату домівки чи інші кризові ситуації, могли знайти безпечне місце для відновлення.

Також, «Елеос-Україна» допомагає подолання епідемії ВІЛ/СНІД в Україні. Надання гуманітарної допомоги ВПО та їхнім сім'ям, надання притулку. Допомога військовослужбовцям, ветеранам та їхнім сім'ям [90]. «Eleos» об'єднує зусилля священнослужителів, мирян і спеціалістів у сфері соціальної роботи, діючи відкрито для представників різних конфесій під гаслом «Єднати, вчити, допомагати» [91]. Серед її ініціатив – школа соціального служіння, що займається підготовкою соціальних працівників на рівні парафій, а також діяльність, спрямована на роботу з дітьми та молоддю, допомога алко- та наркозадежним.

Протестанські конфесії, також займаються соціальним служінням, одна із найвідоміших благодійних організацій є Адвентистське агентство допомоги та

розвитку в Україні (ADRA Ukraine). Вона діє в Україні з 1993 р. та є частиною глобальної мережі Адвентистського агентства розвитку та допомоги (ADRA). Ця міжнародна гуманітарна структура є одним з відділень Церкви адвентистів сьомого дня і має консультативний статус при Економічній і соціальній раді ООН. В Україні діяльність ADRA спрямована на допомогу постраждалим від конфліктів і стихійних лих, внутрішньо переміщеним особам та їхнім сім'ям, дітям-сиротам, вихованцям інтернатів та притулків, пацієнтам лікарень, людям з інвалідністю та людям похилого віку. Окрему увагу організація приділяє підтримці населення у кризових зонах і поширенню принципів здорового способу життя [6]. За три роки повномасштабної війни гуманітарну, фінансову, психологічну допомогу отримали понад 3,2 мільйони людей [26, с. 8-9].

Серед ключових напрямів діяльності протестантських місій можна виділити підтримку бездомних, яка включає організацію благодійних їдалень людей, що опинилися на вулиці; надання одягу малозабезпеченим верствам населення; створення сімейних притулків для дітей-сиріт; а також забезпечення медичних установ необхідним обладнанням.

Орієнтуючись на принципи милосердя, взаємодопомоги і відповідальності, українські церкви стали важливими учасники громадянського суспільства. У відповідь на виклики воєнного конфлікту вони оперативно адаптували свою роботу до гуманітарних потреб, розширювали волонтерські ініціативи, збільшували масштаби соціальної допомоги та налагоджували співпрацю з міжнародними гуманітарними організаціями. Релігійне соціальне служіння є не лише проявом доброчинності, а й стратегічною формою участі у суспільному житті. Воно сприяє зміцненню громадської солідарності, консолідації суспільства і покращенню умов життя найбільш вразливих категорій населення. Завдяки комплексному підходу релігійні організації стають ключовими партнерами держави й громадянського суспільства у питаннях соціального розвитку та відновлення України.

3.2 Напрями соціальної роботи мусульманських та юдейських спільнот

Наряду з християнськими церквами активно займають соціальною діяльністю мусульманські та юдейські спільноти. Мусульманські громади почали інтегруватися в структуру громадянського суспільства, активно розвиваючи свої форми соціальної діяльності та благодійності. Не останню роль у цьому процесі відіграла інституалізація організацій, що поєднувала релігійну практику із суспільною роботою. Іслам в Україні не лише є релігійний феномен, а також і суспільним, що виробляє стратегію взаємодії із ширшим суспільством, соціальної легітимації та пошуків публічного визнання.

В Україні функціонують різноманітні мусульманські духовні центри, діяльність яких різниться за своєю формою та ідеологією. Наразі іслам представлений такими інституціями, як Духовне управління мусульман України, Духовне управління мусульман України «Умма», Духовне управління мусульман Криму, Духовний центр мусульман України, Духовний центр мусульман Криму. Релігійне управління незалежних мусульманських організацій України «Київський муфтіят» та окремими незалежними громадами мусульман [15, с. 12]. Особливу увагу Духовне управління приділяє бідним і нужденним, по можливості надаючи їм допомогу. Сюди входить, як надання безкоштовного навчання релігії так і залучення підприємців здатних матеріально допомогти соціально незахищеним людям [19]. Починаючи з 2014 р., а особливо після 2022 р., діяльність ДУМУ «Умма» змінюється в напрямку волонтерської роботи: евакуації вірян із зон бойових дій, підтримки внутрішньо переміщених осіб та створення гуманітарних хабів. Важливим елементом соціального служіння стало управління військового капеланства мусульман України при ДУМУ «Умма», що виконує духовну службу для вояків-мусульман: провадиться

молитовна та проповідницька діяльність, свята в зоні ООС (АТО) та в місцях постійної дислокації військових частин [32]. Гуманітарна діяльність часто реалізовується в кооперативі з кримськотатарськими організаціями, наприклад ДУМК як головна інституція мусульман регіону є одна з засновниць платформи «Кримський фронт». Це об'єднана ініціатива для підтримки Сил оборони України та надання гуманітарної допомоги населенню на прифронтових та тимчасово окупованих територіях. Ініціатива є продовженням дій спротиву російській окупації Криму, розпочатої 26 лютого 2014 р. [41]. Одним з їхніх проєктів є «Годуємо країну», основна ідея проєкту роздача гарячого харчування для жителів прифронтових територій. За допомогою польової та мобільної кухні можна наготувати їжу для тисячі людей. За досить невеликий термін, проєкту вдалося охопити Херсонщину, Запоріжжя, Сумщину, Львівщину, Одеську область та інші регіони, пригощаючи більше 20 тисяч жителів щомісяця та готуючи понад 75 тисяч порцій гарячої їжі [14].

Одним з найактивніших учасників благодійного руху в Києві є жіноча громадська організація «Мар'ям», яка була створена у 2005 р., її діяльність спрямована на потреби жінок, не лише мусульманок, в культурноосвітніх заходах, громадській роботі, та реалізації благодійних проєктів. Діяльність організації направлена на жінок, дітей, нужденних різних релігійних переконань. Значний обсяг роботи спрямований на допомогу дітям в дитячих будинках, лікарнях та спеціалізованих закладах [15, с. 13]. За даними порталу «Іслам в Україні», організація надає допомогу дитячим будинкам, хоспісу для літніх людей, жінкам у життєвих кризах, а також постраждалим від надзвичайних ситуацій. Деякі ініціативи спрямовані на конкретних осіб: наприклад, активістки «Мар'ям» організували тривалу кампанію зі збору коштів та підтримки для трьох дітей-сиріт із діагнозом ДЦП, забезпечуючи їм реабілітаційні курси та догляд.

Одним із головних пріоритетів єврейської громади після 1991 р. була підтримка малозабезпечених та літніх членів єврейських родин, які залишилися в Україні. Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету (Джойнт), який був і залишається беззаперечним лідером з фінансової підтримки

для єврейської громади України, особливо у сфері громадської інфраструктури, будівництва єврейського життя, створення системи соціального забезпечення через функціонування центрів «Хесед». Ще двома великими фондами, що діють в Україні через Джойнт, є Комісія з єврейських матеріальних позовів до Німеччини (Клеймс Конференс) та Єврейська Федерація Нью-Йорка «Об'єднаний єврейський заклик» (UJA) [56, с. 19]. Упродовж 1990-х і 2000-х років за підтримки «Джойнту» в Україні створено було створено близько 70 центрів. Вони надають різні види послуг для літніх людей, осіб з інвалідністю та інші: від доставки продуктових наборів і гарячих обідів до забезпечення лікарськими засобами, медичним обладнанням і надання патронажної допомоги вдома. Окрім матеріальної підтримки, «Хеседи» виконують важливу соціально-психологічну місію. Вони організовують для своїх підопічних клуби за інтересами, святкування єврейських свят, а також групи спілкування, що допомагають зменшити відчуття самотності літніх людей. Наприклад, Київський благодійний фонд «Єврейський Хесед Бней Азріель» надає підтримку понад 11 тис. (дані за 2021 рік) мешканців Києва та області [22].

За підтримки закордонних благодійників були створені дитячі будинки сімейного типу та притулки для дітей-сиріт у містах з великими єврейськими громадами. Зокрема, в Одесі з кінця 1990-х років працює єврейський дитячий будинок «Тіква», а в Житомирі діє дитячий центр «Аліумім», засновані рабинами та меценатами для дітей, які позбавлених батьківського опіки. У Дніпрі та інших містах реалізуються програми підтримки неблагополучних родин і дітей. Загалом, станом на початок 2010-х років єврейські соціальні служби опікувалися кількома тисячами дітей та підлітків, забезпечуючи їм матеріальну допомогу, доступ до освіти та медицини.

У місті Дніпро з 1994 р. функціонує організація «Хесед Менахем», яка насамперед займається допомогою людям похилого віку. Однак при дніпровській громаді Хабаду також була започаткована спеціальна програма для підтримки вуличних дітей. Волонтери організації «Цивос Гашем у СНД» двічі на тиждень відвідують вокзали та міські площі, де роздають дітям, які цього

потребують, їжу, одяг та взуття. Діти отримують можливість зігрітися, подивитися мультфільми, а також скористатися першою необхідною допомогою. Усі ці заходи реалізуються у тісній співпраці з міськими соціальними службами [22].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що соціальна та благодійна діяльність релігійних організацій в Україні після відновлення незалежності набула системного, багатовимірного характеру й перетворилася на одну з ключових складових їхньої суспільної діяльності. У цьому контексті християнські, мусульманські та юдейські організації, спираючись на власні богословські уявлення про милосердя та служіння ближньому, вибудували розгалужену мережу гуманітарних, освітньо-виховних і реабілітаційних ініціатив, адресованих до найуразливіших груп населення – від дітей та молоді до людей похилого віку, ВПО, безхатченків, осіб із інвалідністю та постраждалих від війни. Порівняльний аналіз різних конфесійних середовищ показує, що, попри відмінності у богословських традиціях та організаційних моделях, їхня соціальна діяльність має низку спільних рис. По-перше, це орієнтація на комплексну підтримку, це поєднання матеріальної допомоги (харчі, одяг, притулок, медичне забезпечення) із психологічним супроводом, освітніми програмами, формуванням безпечних середовищ. По-друге, вони здатні оперативно об'єднувати громади, волонтерів, духовенство й благодійників задля реагування на кризи, що особливо яскраво виявилось в умовах війни. По-третє, важливою ознакою є інституційна інтеграція в ширший простір громадянського суспільства, більшість ініціатив реалізується у співпраці з державними органами, освітніми установами, міжнародними фондами, що підвищує їхню стабільність та ефективність.

3.3 Освітня та культурно-просвітницька діяльність релігійних організацій

Відродження релігійної свободи пострадянський період характеризувалося інтенсивним створенням недільних шкіл, духовних семінарій та колегіумів. Організовувалися науково-дослідні центри при релігійних конфесіях, активно відбувався міжрелігійний діалог та організовувалися культурні події, а також розвивалася видавнича діяльність. Станом на 1 січня 2025 р. за звітом ДЕСС про мережу релігійних організацій в Україні всього було зареєстровано 195 духовних навчальних закладів, з них середні 68, вищі 127. За конфесіями кількість духовних закладів ділиться на православні 20, з них: УПЦ (ПЦУ) – 13, УПЦ (МП) – 6; католицькі – 16, з них: РКЦ в Україні – 8, УГКЦ – 7; лютеранські – 1; євангельського християнства – 30, з них: ВСЦ ЄХБ – 24; християн євангельської віри / віри євангельської / п'ятидесятників – 22, з них: Українська Церква Християн Віри Євангельської – 12; Іслам – 4; Іудаїзм – 6 [18].

Світський характер державної освіти не є перешкодою для впровадження в навчальний процес загальноосвітніх шкіл дисциплін з надання релігійних знань, релігійні знання можна і потрібно розглядати як елемент світської культури. Але знання про релігію має здійснюватися світськими викладачами, бути нейтральним за змістом і не супроводжуватися релігійними обрядами. За умови, що державна політика спирається на зазначені положення, практика взаємодії «світського» та «релігійного» в системі загальної освіти України може реалізовуватися, зокрема, у таких формах: по-перше, через запровадження в державних закладах загальної середньої освіти навчальних дисциплін, спрямованих на здобуття учнями релігієзнавчих знань; по-друге, через функціонування конфесійних закладів загальної освіти, які забезпечують навчання відповідно до державних стандартів і водночас здійснюють конфесійно орієнтоване навчання та виховання просвітницького характеру. [66, с.106].

Постанова Кабінету Міністрів України № 787 від 27 серпня 2010 р., ухвалена згідно зі статтею 12 Закону України «Про вищу освіту», затвердила перелік спеціальностей для підготовки фахівців у закладах вищої освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста та магістра. Спеціальність «Богослов'я (теологія)» була віднесена до галузі знань «Гуманітарні науки [58].

Крім того, уряд передбачив розширення можливостей за напрямом «Богослов'я». Відповідно до положень постанови, здобуття диплома бакалавра з богослов'я (теології) дає змогу продовжити освіту і отримати кваліфікацію спеціаліста чи магістра з правом присвоєння звання вчителя. Для цього потрібно успішно пройти психолого-педагогічну, методичну та практичну програми підготовки відповідно до встановлених галузевих стандартів педагогічної освіти.

Станом на 15 червня 2024 р. релігійна освіта в закладах вищої освіти України реалізується відповідно до стандартів підготовки бакалаврів, магістрів і докторів філософії у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 031 «Релігієзнавство». Основною сферою вивчення та професійної діяльності фахівців у цій галузі визначено феномен релігії, його вплив на суспільство, людину та різні аспекти життєдіяльності. Наприклад, ЗВО, що мають теологічну спеціальність є Національному університеті «Острозька академія», «Карпатський університет імені Августина Волошина», Українському католицькому університеті, Європейському університеті та інші.

Духовні заклади освіти розвивалися для підготовки священнослужителів і релігійних діячів. У 1990-х рр. було відновлено діяльність історичних православних семінарій у таких містах як Київ, Одеса, Львів та інші, а також засновано нові. Українська Православна Церква відновила роботу Київської духовної академії та семінарії, які фактично повернулися до функціонування у 1989 р., випустивши перших богословів у самостійній Україні. Православна Церква України, яка до 2018 р. мала назви УПЦ КП і УАПЦ, заснувала свої духовні школи, включно із Волинською православною богословською академією в Луцьку (відновлена у 1996 р.) та закладами в Рівному, Львові й інших містах.

Українська Греко-Католицька Церква, після виходу з підпілля у 1989 р., вже протягом 1990–1992 років відкрила духовні семінарії у Львові, Івано-Франківську та Ужгороді. Згодом на базі Львівської семінарії було створено Львівську Богословську Академію (у 1994 р.), яка з часом трансформувалася в Український католицький університет (УКУ) у 2002 р.. Римо-Католицька Церква також відновила роботу Вищої духовної семінарії у Городку (на Поділлі) та

семінарії у Львові для підготовки священників римо-католицького обряду. Крім того, у Києві було відкрито Інститут релігійних наук святого Томи Аквінського – філіал Папського університету Angelicum для освіти мирян-богословів. Протестантські церкви скористалися здобутою свободою та заснували декілька десятків біблійних коледжів і семінарій. У 1990-х рр. з'явилися такі заклади, як Київська богословська семінарія (1995 роки, євангельських християн-баптистів), Одеська теологічна семінарія, Львівська біблійна семінарія й інші навчальні установи для баптистів, п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня тощо. Великий внесок у підготовку кадрів зробили Всеукраїнська Євангельська Теологічна Семінарія (ВЕТС) у Києві.

Окрім, християнських спільнот юдейська громада, також активно займалася питанням освіти. Вже у 1990 р. в Києві була заснована перша єврейська середня школа – гімназія «Ор-Авнер» («Орах Хайєм»), де поряд із державною освітньою програмою запроваджувалося викладання юдаїки та івриту. Протягом 1990-х років активно функціонували кілька єшив – юдейських релігійних закладів вищої освіти, які спеціалізувалися переважно на підготовці рабинів та поглибленому вивченні Талмуду. Зокрема, рух Хабад відкрив єшиву «Томій» у Дніпрі та Києві, де здобували освіту студенти-юдеї з різних регіонів країни. За офіційною статистикою Об'єднання юдейських релігійних організацій України, станом на 2016 рік в Україні функціонувало шість єврейських релігійних навчальних установ, серед яких декілька єшив та жіночі релігійні коледжі, що становлять важливий елемент освітньої та духовної спадщини юдейських спільнот [101].

Мусульманська спільнота, після повернення кримськотатарського народу та створення нових громад, активно розвивала власну освітню систему. У 1993 р. за ініціативою муфтія шейха Ахмеда Таміма було засновано перший ісламський заклад вищої освіти незалежної України – Ісламський університет у Києві [28]. Університет став ключовим центром підготовки імамів та ісламознавців, працюючи у співпраці з одним із провідних навчальних закладів ісламського світу – університетом «Аль-Азгар» у Єгипті. Мусульманські

організації в Україні спрямували свою діяльність на розвиток ісламознавства. З 2010-х років значної активності набув Український центр ісламознавчих досліджень, заснований при Ісламському університеті в Києві. Одним із ключових досягнень стало видання академічних матеріалів українською мовою, зокрема у 2018 р. було опубліковано перший український підручник з ісламознавства, розроблений спільно ісламськими богословами та науковцями-релігієзнавцями. Окрім цього, асоціація регулярно організовує наукові читання, присвячені історії ісламу в Україні, а також сприяє участі українських мусульманських дослідників у міжнародних конференціях.

Після 1991 р. релігійні об'єднання України заснували низку науково-дослідних установ і центрів, які займаються дослідженням історії церкви, богослов'я, релігійної освіти та міжконфесійних відносин. Особливо активною у цьому напрямі була Українська Греко-Католицька Церква, яка у 1992 р. у Львові створила Інститут історії Церкви – перший недержавний науково-дослідний заклад такого профілю. В основу дослідницької діяльності ІІЦ покладено методику «живої» або «усної» історії – збирання й наукове опрацювання спогадів очевидців про насильницьку ліквідацію УГКЦ атеїстичною радянською владою, релігійне життя її вірних, духовенства та ієрархії в катакомбах, а також їхній внесок у боротьбу з тоталітарним режимом за релігійну й громадянську свободу та національно-державну незалежність. Інститут став осередком праці над відродженням Львівської богословської академії (1994), згодом реорганізованої в Український католицький університет (2002), структурним науково-навчальним підрозділом якого ІІЦ залишається й досі [59].

У 1992 р. громадська організація «Інститут юдаїзму» розпочала роботу, яка поставила перед собою цілий ланцюг завдань у сфері збереження та дослідження єврейської історії, культури та мистецтва в Україні. Це можна визначити як «внутрішній вектор» розвитку єврейського життя в Україні. Однак навряд чи ці вражаючі успіхи могли бути досягнуті без «зовнішнього» вектора розвитку. У цей час в Україні, після півстолітньої перерви повернулися різні міжнародні БФ, які надали значну допомогу у сферах освіти та культури. Прихід рабинів до

України, поява релігійних шкіл та відкриття синагог були сприйняті як диво [98, с. 24-25].

В інституті етнонаціональних і політичних досліджень Національної Академії наук України діє Відділ історії та культури єврейського народу (очолює О. Заремба) і Всеукраїнський центр вивчення історії Голокосту (очолює А. Подольський). З 2004 р. міжнародний центр єврейської освіти і польових досліджень (директор – А. Федорчук, координатор – В. Ліхачов) виконує різні освітньо-дослідницькі проекти. В Україні активно реалізується проект «Пам'ять Голокосту», мета якого - виявлення та документування місць масових убивств єврейського населення під час Другої світової війни. Одночасно функціонують літні молодіжні табори «Уроки толерантності», що зосереджені на важливості виховання поваги до людської гідності та формуванні толерантного суспільства. Крім цього, Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки Євроазійського єврейського конгресу щорічно проводить Всеукраїнський шкільний конкурс «Історія та уроки Голокосту». [3, с.266-267].

Після 1991 р. в Україні спостерігається стрімке відродження релігійної свободи, що надало змогу активно розвинути освіту та культурно-просвітницьку діяльність релігійних організацій. За три десятиріччя була створена широка інфраструктура духовної освіти, яка охоплює недільні школи, семінарії, богословські академії, єшиви, медресе, теологічні інститути. Ці заклади займаються підготовкою релігійних діячів, викладачів і науковців, стимулюючи розвиток у основних релігійних традиціях України – християнській, юдейській та мусульманській.

Крім того, у сфері освіти в Україні розвивається спеціальність «Релігієзнавство», яка готує фахівців для всебічного аналізу релігій у гуманітарному і культурологічному аспектах. Значний внесок у гуманітарну сферу зробили науково-дослідні центри при релігійних об'єднаннях, які стали платформами для дослідження богословської спадщини, міжконфесійного діалогу і збереження пам'яті про переслідування релігій у XX ст.

Інститути, такі як Інститут історії Церкви при УГКЦ, Інститут юдаїзму, Ісламський університет, а також структурні підрозділи НАН України, створили наукове середовище, що сприяє релігійному відродженню у його гуманітарних вимірах. Видавнича діяльність релігійних організацій доповнює їхні освітні ініціативи, поширюючи літературу духовного, наукового та просвітницького спрямування українською й іншими мовами. Це сприяє не лише поширенню релігійної культури у суспільстві, а й формуванню толерантного багатоконфесійного простору в країні. Таким чином, релігійні об'єднання стали активними учасниками гуманітарного розвитку України, відіграючи вагомий роль у духовному житті суспільства та сприяючи розвитку освіти, науки, культури й міжрелігійної комунікації.

РОЗДІЛ 4 ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ІЗ ДЕРЖАВОЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ

4.1 Роль християнських церков у процесах комеморації

Комеморацію зазвичай трактують як матеріалізований вимір колективної пам'яті, що знаходить вияв у меморіальних практиках і просторах - меморіалах, монументах, пам'ятниках, музеях та інших споріднених об'єктах. [72, с. 144]. П'єр Нора, зосереджуючись на об'єктивованих формах пам'яті, особливо в рамках концепції «місць пам'яті» або «територій пам'яті», запропонував розглядати матеріальні та духовні аспекти комеморації як неподільний та цілісний процес. [72, с.144]. У концепції П'єра Нора колективна пам'ять проявляється у трьох взаємопов'язаних аспектах: матеріальному, функціональному і символічному. Матеріальний аспект охоплює об'єкти, спеціально створені для збереження та актуалізації минулого, такі як пам'ятники, меморіали загиблим або цілі меморіальні комплекси. Функціональний аспект включає практики і знаки, які представляють минуле у повсякденному житті, наприклад, зображення на банкнотах, присвоєння імен історичних особистостей чи важливих подій вулицям, підприємствам або установам. Символічний аспект пов'язаний із образами і місцями, які набули статусу впізнаваних національних символів, як, наприклад, Бастилія у Франції. [53, с 60].

Поряд із підходом П. Нора український історик Р. Додонов наголошує, що «комеморативні практики включають широкий спектр спільних дій (ритуали, церемонії, презентації) і предметів (пам'ятники, місця поховань, меморіальні комплекси), які містять певний історичний наратив, що стосується всіх або частини суспільства» [72, с.144]. Відтак, будучи спрямованими на

об'єктивізацію колективної пам'яті, комеморативні практики можуть не лише підтримувати процес формування образу майбутнього нації, а й підважувати його, коли переосмислення та ревізія історичного минулого набувають конфліктного або деструктивного характеру.

У цьому контексті релігійні інституції відіграють важливу роль в збереженні пам'яті, зокрема християнські церкви дують не тільки в духовній площині, але й інтегруються у суспільний простір. В умовах незалежності України вони відіграють важливу роль у процесі вшанування важких подій сторінок історії українського народу. Християнські конфесії долучаються до створення пам'ятників, меморіальних дошок, проводять панахиди та поминальні богослужіння. Через ці дії церква формує колективну пам'ять додаючи моральний та духовний вимір. Завдяки цьому меморіалізація набуває не лише історико-культурного, але й сакрального значення.

Церква активно долучена до вшанування пам'яті загиблих в час Голодомору 1932-33 рр. Зокрема, у 2008 р. Київський патріарх Філарет (УПЦ КП) закликав громадян України вшанувати пам'ять жертв Голодомору і взяти участь в акції «Засвіти свічку» 22 листопада. Він також наголосив, що Голодомор 1932–1933 рр. «був актом геноциду проти українського народу» [81]. Також, в Івано-Франківській області при в'їзді до Коломиї, біля церкви Благовіщення – однієї з найстаріших на Прикарпатті, було встановлено в 2009 р. пам'ятник жертвам Голодомору в Україні 1932-1933 років. Він був зроблений він у вигляді хреста (див. Додаток А) [69]. Греко-католицька церква постійно долучається до загальнонаціональних акцій спомину. Спільні молитви, панахиди та лекції про Голодомор УГКЦ проводила у різних куточках світу: на території Національного музею Голодомору-геноциду в Києві; поблизу пам'ятника Тарасові Шевченку у центрі міста Львова; у Меморіальному сквері міста Івано-Франківська; біля монумента пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій у Чернівцях; в катедральному соборі в Харкова; біля пам'ятника «Ангела Скорботи» у м. Хмельницький; у соборі Святого Івана Хрестителя у м. Перемишлі (Польща); у катедральному храмі Воздвиження чесного і животворящего Хреста

Господнього у м. Вроцлаві (Польща); на одній з центральних площ Мюнхена (Німеччина); у базиліці Сант-Андреа-делла-Валле в Римі (Італія); у катедральному соборі Святого Андрія Римо-Католицької церкви у Шотландії; у Парламенті Уельсу в Кардіффі; в соборі Святого Патріка в Нью-Йорку; у катедральному храмі Святих апостолів Петра і Павла у м. Мельбурні (Австралія) [7].

Окрім долучення до спомину геноциду українського народу, а саме Голодомору 1932-33 рр. церква активно вшановує пам'ять репресованих за віру. 2017 р. за ініціативи УГКЦ на Тернопольщині був відкритий меморіал пам'яті жертвам псевдособору 1946 р. (див. Додаток Б). На думку Блаженнішого Святослава, меморіал має про це говорити і говорити правду. «Навіть більше, внаслідок цієї насильницької ліквідації – цілої духовної країни, внаслідок насильницького знищення УГКЦ на її рідних землях наша Церква ціною власної крові засвідчила те, що вона є правдива Христова Церква», – наголосив проповідник [80].

На Вінниччині у м. Тиврів в суботу в парафіяльному храмі Св. Архангела Михаїла відкрили Меморіал мучеників римсько-католицької церкви XX століття (див. Додаток В) в Україні [80]. Меморіал мучеників за віру XX століття було відкрито у Тиврові 1 вересня 2018 р. у 80-ту річницю найважчих переслідувань за віру XX століття, коли в Україні закрили майже всі храми. Музейні експозиції зайняли приміщення нульового поверху костелу [77] Меморіал створено завдяки благодійним пожертвам, а його експонати збиралися з різних куточків країни. У представлених колекціях містяться артефакти, що ілюструють життя, працю, ув'язнення та мучеників за віри. Зібрано речі з періоду їхнього дитинства, предмети побуту, фотографії та інші пам'ятки. Меморіал виконаний у форматі сучасної презентації та покликаний стати просвітницьким простором, де насамперед молодь зможе ознайомитися з реаліями життя католиків під час комуністичних репресій. Експозиція меморіалу складається з 14 кімнат, кожна з яких символізує одну із стоянь хресної дороги та демонструє певний аспект життя мучеників. Наприклад, кімната «В'язниця» передає реальність

комуністичних переслідувань католиків – тут представлені кайдани, витяги з Кримінального кодексу та інші свідчення тих часів. Кімната «Дім» передає атмосферу життя католицької родини. Центральною частиною меморіалу є кімната «Дар віри», в центрі якої знаходиться зруйнований вівтар, а навколо розміщені матеріали, що розповідають про душпастирську діяльність священиків. Завершує експозицію меморіалу парафіяльна каплиця святого Архангела Михаїла з надписом «Хто ж як Бог». Офіційні урочистості з нагоди відкриття Меморіалу мучеників римсько-католицької церкви XX століття в Україні відбулися за участі папського нунція в Україні Архієпископа Клаудіо Гуджеротті [80].

Комеморація передбачає два аспекти взаємодії: матеріальний, що виражається у культурних формах, та духовний, закорінений у внутрішньому світі людини. Ці важливі тези перебувають у постійному взаємозв'язку, відображаючи складний, але цілісний процес збереження пам'яті про події війни та її героїв за будь-яких обставин. Поєднуючи минуле з теперішнім, індивідуальне із загальним, вони сприяють консолідації суспільства у всіх його вимірах: на рівні окремої людини, родини, громади, нації та всього людства. [73, с. 220]. У сучасних умовах російсько-української війни комеморативні практики стають засобом вшанування жертв агресії, героїв, що обороняють країну. Увічнення пам'яті про події війни сприяє зміцненню національної ідентичності та консолідації суспільства. Церква також долучена до цього процесу, вона створює стели із загиблими, меморіали, проводить панахиди та поминальні служби.

За ініціативи ПЦУ було створено «Стіну пам'яті загиблих захисників України», що розташована на мурах Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря (див. Додаток 4). Вона була відкрита Митрополитом Київським і всієї України Епіфанієм 20 серпня 2020 р.. «Стіна пам'яті» створена за ініціативи Православної Церкви України, Національного військово-історичного музею України, редакції сайту «Книга пам'яті полеглих за Україну», міжнародної асоціації дослідників фортифікації «Цитадель» та за сприяння благодійників,

зокрема української парафії святого Андрія Первозваного в місті Блумінгдейл (США), на чолі з головою громади Іваном Яреськом, передає пресслужба ПЦУ. На 11-ох частинах «Стіни пам'яті» розміщено фотографії та інформацію про понад 4300 загиблих військовослужбовців Збройних Сил України, Національної Гвардії України, Державної прикордонної служби України, співробітників Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України та Національної поліції, а також добровольців, які віддали свої життя захищаючи Батьківщину [50].

Ще один меморіал було відкрито 2020 р. в Одесі на День захисника України. Це перший меморіал пам'яті загиблих на Донбасі бійців (див. Додаток 8) – їх у регіоні поховано понад 150. Його відкрили з ініціативи речника Одеської єпархії Сергія Братчука, ідею підтримали єпископ Одеський і Балтський Православної церкви України Павло (Юристий) і настоятель одеського собору Різдва Христового протоієрей Теодор (Оробець). Організаційну роботу і значну частину фінансування забезпечило комунальне підприємство «Одеський обласний центр допомоги ветеранам війни» і його керівник, полковник Михайло Вершигора. Меморіал зроблено у вигляді дошки із фотографіями й іменами загиблих. Її закріплено на зовнішній стіні собору, планується також зробити підсвітку і додатково прикрасити дошку релігійною символікою [68].

Також, можна згадати про Меморіальний пам'ятник в місті Коломия всім Героям, які загинули захищаючи небо України (див. Додаток Д). Урочистий захід розпочався Гімном України, після чого Преосвященний владика Василій Івасюк, єпарх Коломийський, відслужив Панахиду та освятив меморіал. Владика Василій, у своєму зверненні, зачитував слова Тараса Григоровича Шевченка: «Не журися Україно, Панно синьоока! Твоя воля, як той сокіл, літає високо. Турки не спалили, ляхи й татари. Бог допоможе – розійдуться і московські хмари» [76].

Одним із яскравих прикладів сучасної меморіалізації, де поєднуються духовний і громадянський виміри, є створення Всеукраїнського меморіалу пам'яті загиблих військових у селі Лішня на Тернопільщині (див. Додаток Ж).

Цей проєкт зародився у 2024 р. з ініціативи місцевої громади та священника Православної Церкви України – протоієрея Петра Кидоньчука. Ідея меморіалу виникла як глибока потреба зберегти пам'ять про тих, хто віддав своє життя за незалежність України, й водночас створити місце, де люди зможуть не лише вшанувати героїв, а й побути в тиші, спогадах, молитві.

Заплановано, що на території меморіального комплексу буде каплиця, склеп пам'яті, алея із портретами загиблих, парк і простір для молитви. Концепція проєкту передбачає гармонійне поєднання світського і релігійного (див. Додаток 3). Отець Петро наголошує: «Тут має бути і релігійність, і світськість», адже пам'ять – це не лише про минуле, а й про наше майбутнє. Його слова підкреслюють, що вшанування полеглих не повинне обмежуватися лише формальними подіями – воно має стати частиною повсякденного громадського і духовного життя [75]. Меморіал у Лішні є значно більше, ніж звичайним пам'ятником. Він слугує прикладом того, як релігійна громада спільно з місцевими мешканцями формує простір колективної пам'яті. Участь церков у подібних ініціативах виходить за рамки суто молитовних чи обрядових практик, вказуючи на важливість збереження гідності, істини та вдячності через конкретні дії.

У селі Полонка Боратинської громади в 2025 р., також, було відкрито меморіал Пам'яті загиблих воїнів (див. Додаток К). Урочистість поєднали з 25-річчям відновлення храму Різдва Пресвятої Богородиці та освяченням каплички на честь Героїв, які віддали життя за Україну [2].

У сучасному українському суспільстві християнські церкви допомагають формувати колективну пам'ять через участь у комеморативних практиках. У своїй діяльності релігійні інституції поєднують духовний і матеріальний виміри та намагаються сакралізувати історичні події. Завдяки ініціативам церков різних конфесій в Україні зводяться меморіали, пам'ятники, створюються музеї, проводяться панахиди та молитви, присвячені жертвам Голодомору, політичних репресій, загиблим воїнам, мученикам за віру та воїнам, що поклали своє життя за України у війні. Роль християнських церков у процесах комеморації не

обмежується лише ритуальною участю. Вони виступають як ініціатори, організатори, співтворці й духовні авторитети, що підтримують пам'ять як елемент національної ідентичності, сприяючи суспільній консолідації та осмисленню історичного досвіду через призму віри, моральної відповідальності та надії на майбутнє.

4.2 Присутність церков у медіа та цифровому публічному просторі

Сучасний світ неминуче змінюється під впливом глобалізаційних процесів та формування інформаційного, або ж мережевого суспільства, де зростає значення Інтернету. Цей ресурс відкриває широкий доступ до текстової, аудіо-та візуальної інформації, дозволяє користуватись нею, обмінюватись даними й спілкуватися з необмеженою кількістю людей. У цих умовах дедалі більшого значення набуває релігія, яка, завдяки своєму комунікаційному потенціалу, широко використовує можливості Всесвітньої мережі. Спершу головні християнські конфесії утримувалися від активності у сфері Інтернету, однак з часом відреагували на появу нового каналу суспільної взаємодії. І католицькі, і православні, і протестантські спільноти висловили прихильне ставлення до цього явища. На сьогодні Інтернет став невіддільною частиною релігійного життя. Про це свідчить численна кількість офіційних та неофіційних вебсайтів різних конфесій, форуми для віруючих, електронні версії релігійних медіа, а також блоги релігієзнавців та інші платформи. [36, с. 4].

Спираючись на інструкцію про присутність церковних структур, інституцій, духовенства, богопосвячених осіб УГКЦ в мережі «Інтернет» можна виділити загальну картину функцій соціальних медіа в релігійному житті спільнот. Соціальні медіа можуть виконувати функції, які дають змогу духовенству і богопосвяченим особам, дотримуючись норм ККСЦ про засоби суспільної комунікації, здійснювати в них такі види діяльності: інформаційну, євангелізаційну, освітню, промоційну, формаційну, спільнотну [55].

Папа Римський Іоанн Павло II підкреслював, що сучасні засоби комунікації, зокрема Інтернет, є даром Святого Духа для сприяння всесвітній євангелізації. У 2001 р. він благословив Інтернет, назвавши Всесвітню павутину доброю справою. У 2005 р. Понтифік висловив подяку Богу за дар Інтернету людству та закликав церкву сміливо використовувати досягнення інформаційних технологій для поширення на Землі Слова Божого. [20, с. 126]. З нагоди 53-го Світового дня комунікацій Папа Франциск наголошує, що: «сьогоднішнє медіа-середовище настільки поширене, що його не можна відрізнити від сфери повсякденного життя. Мережа – це ресурс нашого часу. Це джерело знань та стосунків, які були колись немислимими» [96].

Особливу увагу варто приділити видавничій діяльності релігійних організацій, оскільки після 1991 р. вони почали активно створювати власні періодичні видання, видавництва та медіа-ресурси, призначені для поширення духовної літератури та інформації для мирян. На початку 1990-х років майже кожна церква започаткувала власний друкований орган. Уже в 1991–1992 рр. були засновані православні газети «Твердиня» (УПЦ МП) та «За Єдину Помісну Церкву» (УПЦ КП), греко-католицькі часописи «Нова Зоря» в Івано-Франківську й «Мета» у Львові, римо-католицький журнал «CREDO», а також численні протестантські бюлетені й газети, серед яких баптистський журнал «Віра і життя», п'ятидесятницький вісник «Благовістник» та інші. Надалі ця видавнича діяльність лише набирала обертів. За даними Міністерства культури, станом на 2016 рік релігійні організації України випускали понад 500 періодичних видань різного формату [25].

УПЦ (МП) мала в своєму розпорядженні 129 офіційних медіа-структур, серед яких 90 були друкованими виданнями. У той же час УПЦ КП мала 50 медіаресурсів, з них 30 друкованих. УГКЦ налічувала 43 медіа, включаючи 23 друковані видання. Римо-католицька церква України, хоч і мала меншу кількість власних медіа – близько 18 друкованих та електронних, активно розвивала один із перших в країні релігійних радіопроєктів – «Радіо Марія», українське католицьке радіо, яке почало свою діяльність у 2010 р. [62].

Пізніше було започатковано декілька незалежних протестантських радіостанцій, зокрема «Голос Надії», «Світле радіо» (відкрите для представників різних християнських конфесій), а також «Радіо Нове Життя». Вони спеціалізуються на трансляції духовної музики та проповідей, сприяючи поширенню християнських цінностей. Ці медіаресурси створюють платформу для об'єднання протестантських спільнот навколо значущих заходів, таких як молитовні марафони, конференції чи місійна діяльність, а також виступають засобом залучення нових послідовників.

Протестантські громади об'єднувалися для випуску сотень газет і журналів. Наприклад, Союз баптистів у 2016 р. мав 45 медіа-структур, серед яких 28 друкованих видань, а братство ХВС п'ятидесятницького руху — 30 медіаресурсів, включаючи п'ять радіо- та телепрограм.

Юдейські громади з початку 1990-х років видають щотижневі газети російською і українською мовами, такі як «Єврейські вісті» та «Nadashot», а також аналітичні журнали з юдаїки. За даними на 2016 рік, Об'єднання юдейських організацій України мало 56 медіа-ресурсів, з яких 47 були друкованими періодичними виданнями.

Мусульманські духовні управління встановили власні журнали й інформаційні бюлетені. Наприклад, Духовне управління мусульман України під керівництвом муфтія шейха А. Таміма видавало журнал «Мінарет», а ДУМУ «Умма» у 2010-х рр. розпочало випуск всеукраїнської газети «Аппайд» російською та українською мовами.

Інтернет відкрив християнським церква спілкуватися з вір'янами та висловлюватися в публічному просторі. Наприклад, УКУ заснував незалежний новинний ресурс RISU (risu.org.ua), який є унікальним за своєю суттю. Він спрямований на об'єктивне та відносно незалежне висвітлення подій, що стосуються релігійного життя України, без прояву упереджень до будь-якої конфесії. Активне зростання інтернет користувачів та помітне зростання ролі Інтернету церковні структури були змушені реагувати на ці тенденції. Це призвело до створення офіційних каналів у соціальних мережах, таких як

Facebook, YouTube та інші. З початком цифрового життя церкви почали практикувати онлайн трансляції богослужінь, що проходять в парафіях. Особливо такий вид літургій став розповсюджуватися 2020 р. після пандемії COVID-19. Наприклад, УГКЦ створила канал на YouTube «Живе Телебачення» [24] де і по сьогодні проводить регулярно прямі трансляції літургій з Патріаршого собору Воскресіння Христового. Ця практика розповсюджена не тільки в УГКЦ церкві, але в інших конфесіях. Також, у м. Вінниця було створено мультимедійну студію «Клара Студіо» за ініціативи Римо-католицької церкви. Вона створює програми та мультики із пізнавально-розважальними сюжетами, музичні кліпи тощо. Студія орієнтована на створення контенту для дітей, щоб ті мали «безпечний інтернет» [88].

Окрім періодичних цифрових видань, релігійні організації також активно розвивають книжкове видавництво. У 1992 р. УГКЦ заснувала у Львові видавництво «Свічадо», яке спеціалізується на випуску богословської, катехитичної та дитячої християнської літератури. Видавництво розпочинає свою діяльність при Монастирі Монахів Студитів у Львові [57]. «Свічадо» видало сотні україномовних книг, що охоплюють як класичні твори християнської думки, так і підручники для недільних шкіл. Вершиною видавничої діяльності УГКЦ стало створення та публікація Катехизму «Христос – наша Пасха» у 2011 р.. Це був перший офіційний катехизм церкви, представлений трьома мовами та затверджений Синодом Єпископів.

Ще одним популярним видавництвом можна рахувати Українське Біблійне Товариство (УБТ) – міжконфесійна християнська організація, метою якої є переклад, друкування і розповсюдження Біблії та біблійної богослужбової літератури. До складу Товариства входять двадцять одна провідна українська церква православного, католицького та протестантського віросповідання, що визнають Біблію Божим Словом і Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. УБТ засноване 22 червня 1991 р. та є членом всесвітньої спільноти Об'єднаних Біблійних Товариств, яка налічує 150 національних товариств й охоплює понад 200 країн і територій світу. За роки

діяльності Товариство надрукувало та розповсюдило понад 13 млн примірників біблійних видань різними мовами, найрізноманітніших форматів, з яких понад 4 млн – у рамках всеукраїнських благодійних проєктів [79].

Православна церква має видавництво «Місіонер». Видавнича діяльність Василянського Чину бере свій початок від XVI–XVII ст., але її найвищий рівень розвитку припав на кінець XIX – початок XX століття. Особливого поширення вона набула у 1895 р., коли монахи Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ) заснували друкарню в місті Жовква на Львівщині. До 1939 р. було видано значну кількість богослужбових та катехитичних видань, літургійної літератури, а також прозових і поетичних творів релігійного характеру, дитячої духовної літератури тощо. [9].

Підсумовуючи релігійні видання можна виділити видавництва по конфесіям. До греко-католицького середовища належать такі видавництва, як «Свічадо», «Місіонер», «Добра книжка», «Жива вервиця», «Золоте Місто», а також видання Українського католицького університету (УКУ), що здійснює науково-богословську та просвітницьку діяльність. Видавництво «Святий Павло». До православних видавництв можна віднести «Апостол» та «Церковна атрибутика», що забезпечують друк православної літератури та церковного приладдя. До протестанських видань належать «Еммаус», що активно працює серед євангельських християн, «Ріки Води Живої», а також «ЕМ», що спеціалізується на випуску літератури для протестантських церков. Видавництво «Дух і Літера» хоча й орієнтоване на ширше гуманітарне коло, активно співпрацює з протестантськими інтелектуальними колами.

Підсумовуючи поява Інтернету та соціальних мереж суттєво змінила спосіб, у який релігійні спільноти взаємодіють в публічному просторі. Інтернет із додаткового інструмента став майже невід'ємною частиною релігійного життя, через нього віруючі можуть отримати новини, духовну літературу, долучатися до богослужінь, спілкуватися між собою та зі священниками. Християнські церкви в Україні досить швидко й активно увійшли в медіапростір. Спочатку це були друковані видання, майже кожна конфесія ще в 1990-х рр.

заснувала власні газети та журнали. Згодом до них додалися радіо- та телепрограми, а пізніше – сайти, інтернет-ЗМІ, сторінки в соціальних мережах та YouTube створювалися канали. Уже у 2010-х рр. сформувалася ціла система релігійних медіа, яка налічує сотні проєктів різного формату. Ці проєкти ставили собі за мету різну функцію, наприклад: доступ до інформації про життя спільнот, допомога в організації спільних ініціатив, майданчик для діалогу між різними конфесіями. Релігія не просто пристосовується до логіки цифрового середовища, а й сама починає впливати на формування українського медіапростору.

ВИСНОВКИ

У висновках до проведеного дослідження про діяльність християнських церков та релігійних організацій в Україні в сучасному публічному просторі можна зазначити, що було проведено ґрунтовне дослідження. На основі аналізу історіографії, нормативно-правових документів, соціологічних опитувань та медіаматеріалів було виокремлено ключові тенденції трансформації релігійного життя, а також визначено роль релігійних організацій у суспільстві.

Особлива увага приділена аналізу зміни становища релігії з кінця 1980-х – початку 1990-х років. Це стало можливим завдяки відмові від тоталітарної атеїстичної політики щодо релігійного життя та переходу до правового режиму свободи совісті. Прийняття закону «Про свободу совісті та релігійні організації», закріплення права на свободу віросповідання в Конституції України створили сприятливі умови для відродження церковного життя та поступового входження релігії у публічну сферу. Релігія почала виконувати функцію не лише елементу приватного життя, а й важливого чинника посттоталітарних соціальних змін.

На цьому фундаменті сформувалося багатоконфесійне середовище, у якому, поряд із домінуючими християнськими традиціями, активними учасниками стали мусульманські, юдейські та інші спільноти. Зростання різних домінацій православ'я, розвиток Української греко-католицької і Римо-католицької церков, активізація протестантських громад та відновлення присутності мусульманських і єврейських організацій підтвердили шлях багатоконфесійності, що є ознакою демократичного суспільства.

Водночас процеси всередині православних церков виявилися особливо напруженими: юрисдикційні розмежування, тривалий процес формування Помісної Церкви, створення Православної Церкви України та співіснування з Московським патріархатом ще раз засвідчили вплив релігійних питань на формування національної ідентичності, а також на забезпечення релігійної й інформаційної безпеки.

Серед важливих висновків дослідження є твердження, що сучасна діяльність релігійних організацій значно виходить за рамки богослужбової

сфери. Християнські церкви, а також мусульманські й юдейські громади активно залучені до соціальної, волонтерської та гуманітарної діяльності. Вони надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, підтримують військовослужбовців і їхні сім'ї, стають капеланами, сприяють діяльності медичних і реабілітаційних закладів, реалізують благодійні ініціативи як на місцевому рівні, так і масштабу всієї країни. Особливо яскраво їхній потенціал проявився під час російсько-української війни та повномасштабного вторгнення, коли релігійні організації стали чинником суспільної солідарності й взаємопідтримки.

Не менш важливою залишається освітня та культурно-просвітницька діяльність релігійних інституцій. У дослідженні підкреслено, що церкви й релігійні громади розвивають освітні й катехитичні мережі, організовують просвітницькі заходи, діють у сфері збереження історичної пам'яті та нематеріальної культурної спадщини. Завдяки цьому вони стають значущими суб'єктами неформальної освіти, сприяючи вихованню громадянської свідомості.

Освітня та культурно-просвітницька діяльність релігійних інституцій демонструє себе як один із визначальних аспектів їхнього суспільного впливу. Як свідчать результати аналізу, церкви та релігійні громади активно формують мережі навчальних і катехитичних ініціатив, організовують просвітницькі заходи, сприяють збереженню історичної пам'яті й нематеріальної культурної спадщини. Таким чином, вони відіграють важливу роль у розвитку неформальної освіти, формуючи ціннісні орієнтири, громадянську свідомість.

Особливе значення мають комеморативні практики релігійних організацій, спрямовані на вшанування пам'яті жертв воєн і політичних репресій, створення символічних меморіальних просторів і розробку наративів пам'яті, які сприяють осмисленню минулого та укріпленню суспільної єдності. Помітною стає й присутність релігійних організацій у медійному та цифровому просторах. Зокрема, вони активно використовують телебачення, радіо, інтернет-ресурси, соціальні мережі та онлайн-платформи для трансляції богослужінь. Релігійний дискурс стає складовою частиною інформаційного простору, дозволяючи

звертатися до широкої аудиторії, формувати інтерпретації актуальних подій і пропонувати власні ціннісні рамки для їхнього усвідомлення. Водночас така медійна активність вимагає обережності з урахуванням можливих ризиків, зокрема політизації тематики та використання релігії як інструменту інформаційних маніпуляцій. Взаємодія релігійних організацій із державними структурами та громадянським суспільством вказує на специфіку української моделі державно-церковних відносин. Конституційне розмежування церкви й держави поєднується з багатовекторною співпрацею в соціальній, гуманітарній, освітній й оборонній сферах.

Релігійні інституції беруть участь у консультативних процесах, міжконфесійних платформах і спільних заявах із суспільно значущих питань, підтверджуючи свій статус суб'єктів публічного простору. Проте залишаються невирішеними такі проблеми, як політичний вплив на релігійну сферу, питання релігійної безпеки та внутрішньоконфесійні конфлікти. Таким чином, християнські церкви, мусульманські та юдейські громади України сьогодні виконують важливу суспільну функцію, гармонійно поєднуючи духовне з соціальним. Їхній вплив охоплює формування колективної пам'яті, підняття моральності, створення моделей солідарності й взаємопідтримки, що позначається на загальній динаміці сучасного українського суспільства.

Сучасний суспільний статус релігійних організацій в Україні визначається поєднанням їхньої участі у публічному житті, рівня суспільної довіри та сприйняття релігійних інституцій як морального авторитету. У межах цього підходу релігійні організації функціонують як посередницькі структури між індивідуальними цінностями та суспільним запитом на справедливість і соціальну інтеграцію. В умовах кризи церква та релігійні організації можуть реагувати на суспільні потреби швидко, тому що в основі їхнього релігійного переконання часто стоїть піклування про ближнього.

Водночас залучення релігійних інституцій до публічної сфери актуалізує проблему меж їхнього впливу та необхідності дотримання принципу світськості держави. Основне завданням державної політики у сфері державно-церковних

відносин є забезпечення балансу між гарантуванням свободи віросповідання та запобіганням активного втручання церкви в управління державою. Вирішальне значення у цьому контексті має законодавча база з чітким правовим механізмом взаємодії держави й релігійних організацій, рівний доступ конфесій до суспільних ресурсів у межах закону.

Перспективними напрямками подальших досліджень може бути поглиблений аналіз присутності церкви в Інтернеті та використання цифрових технологій в релігійних практиках; вплив релігійних інститутів на формування ідентичності, особливо серед молоді; вивчення міжконфесійної взаємодії як інструменту соціального партнерства, конфлікти в медіа просторі; порівняльний аналіз української моделі релігійного плюралізму з практиками в інших пострадянських держав.

Таким чином, релігійні організації в Україні постають не лише як інститути духовної традиції, але й як суб'єкти публічного простору, що впливають на формування громадськості. Їхня присутність у публічному просторі має складну динаміку взаємодії релігії, держави й громадянського суспільства, в межах якої поєднуються інтеграційні можливості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. 1990 – відкрився Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ. Історичний календар. *Український інститут національної пам'яті: офіційний веб-сайт*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/5/1990-vidkryvsya-pershyy-vseukrayinskyy-sobor-uapc>
2. 25 років освяченню храму та шана загиблим: у громаді на Волині відкрили меморіал Пам'яті. *VSN. vsn.ua*. URL: <https://vsn.ua/news/25-rokiv-osvyachennyu-hramu-ta-shana-zagiblim-u-gromadi-na-volini-vidkrili-memorial-pamyati-68910>
3. Андросова В. Хабад в контексті релігійного відродження українського єврейства. *Українське релігієзнавство*. 2008. № 48. С. 253–269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2008_48_20
4. Арістова А. В. Релігія в Україні. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/>
5. База даних населення України. Перепис 1989. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Архів оригіналу за 16 травня 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20210516123205/http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.2FDatabase%2FCensus%2F05%2F01%2F&lang=1&multilang=uk>
6. Благодійна організація ADRA Ukraine: офіційний сайт. URL: <https://www.adra.ua/about-us/>
7. В Українській Греко-Католицькій Церкві молитвою вшанували пам'ять жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 років. *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви*. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/v-ukraynskiy-greko-katolytskiy-tserkva-molytvoyu-vshanuvaly-pamyat-zhertv-golodomoru-genotsydu-1932-1933-rokiv-13549>
8. Васін М. Характеристика розвитку міжконфесійних відносин в Україні. 30.12.2009. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/harakteristika-rozvitku-mizhkonfesiynih-vidnosin-v-ukrajini_n33976

9. Видавництво та друкарня Отців Василіян «Місіонер»: офіційний веб-сайт.
URL: <https://missioner.com.ua/pro-nas/>
10. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність: монографія; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2018. 407 с.
11. Войналович В. Сучасний релігійний простір України у контексті зовнішніх і внутрішніх викликів. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 27. С. 42–50.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2020_27_9
12. Ворон О., Ворон О. Проблема реституції культових будівель та майна римо-католицької церкви в незалежній Україні. *Сторінки історії*. 2021. Вип. 53. С. 370–380.
13. Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні: колективна монографія / За заг. ред. О. Сагана. Київ: Світ Знань, 2023. 318 с.
14. Годуємо Країну. *Crimean Front*. URL: <https://crimeanfront.org/goduiemo-krayinu>
15. Гоцька Є. М. Благодійність як складова соціальної діяльності мусульманських громад України. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2018. № 3 (12). С. 11–15.
16. Декрет Совета Народных Комиссаров РСФСР «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» від 23 январа 1918 р.: Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства за 1917-1918 гг. Москва, 1942. Т. 18. 1482 с. URL: <https://www.economics.kiev.ua/index.php?id=589&view=article>.
17. Заєць О. Міжконфесійний діалог – це постійний процес, який розвивається та з часом трансформується. 15.12.2015. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/oleksandr-zayec-mizhkonfesiyniy-dialog-ce-postiyniy-proces-yakiy-rozvivayetsya-ta-z-chasom-transformuyetsya_n77336
18. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2025 р. (за інформацією обласних, Київської міської державних (військових)

- адміністрацій. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dess.gov.ua/religion/>
19. Діяльність ДУМУ. *Духовне управління мусульман України*. URL: <https://islam.ua/uk/dumuukr/diyalnist-dumu>
20. Добродум О. Інтернет-ресурси та католицька церква. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. 2009. Вип. 16. С. 126–132.
21. Допомога українцям. *Скауты України*. URL: <https://ukrscout.org/help-ukrainians>
22. Єврейські благодійні фонди – які громадські організації допомагають українцям. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/evreyski-blagodiyni-fondi-yaki-gromadski-organizaciyi-dopomagayut-ukrayincyam>
23. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці і міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI ст. Львів: Вид-во УКУ, 2013. 496 с.
24. Живе Телебачення: офіц. канал на YouTube. URL: <https://www.youtube.com/%40ugcctv>
25. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2016 р. *Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України*. URL: <https://dess.gov.ua/>
26. Інформаційний бюлетень. ADRA Ukraine – 3 Year of the War. Опис проектів, звіт за 3 роки роботи фонду під час повномасштабної війни. URL: [https://www.adra.ua/shared-files/28575/?ADRA%20Ukraine%20%203%20Years%20of%20the%20War%20\(UA\)%20v2025.02.26.pdf](https://www.adra.ua/shared-files/28575/?ADRA%20Ukraine%20%203%20Years%20of%20the%20War%20(UA)%20v2025.02.26.pdf)
27. Інформація про ВРЦіРО. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО): офіційний веб-сайт*. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/council/info>
28. Інформація про Іслам. Іслам в Україні. *Духовне Управління мусульман України*. URL: <https://islam.ua/uk/>

- 29.Іслам в Україні. *Духовне управління мусульман України: офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.islam.ua/uk/dumuukr/islam-v-ukrajini>
- 30.Калениченко Т. Формування образу військових капеланів в Україні через призму контент-аналізу друкованих ЗМІ. *Українське релігієзнавство*. № 76. С. 172–183.
- 31.Кальян С. Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX – початок XX ст.). Полтава: Довкілля-К, 2009. 336 с.
- 32.Капеланство. *Духовне управління мусульман України*. URL: https://umma.in.ua/ua/kapelanstvo?utm_source=chatgpt.com
33. Каренков Г. Харитативна діяльність пізньопротестантських церков в Україні: тенденції розвитку. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського*. Серія: *Історичні науки*. 2019. Т. 30(69). № 3. С. 22–28.
- 34.Киридон А. М. Руйнування культових споруд (1920–1930-ті рр.): порушення традиційної ритмології простору. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2013. № 22. С. 91–102. URL: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2013_22_91
- 35.Кобетяк А. Релігійна політика України на шляху формування Помісної православної церкви: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім БукДрук», 2022. 484 с.
36. Козиряцька С. Мережеві християнські видання українського медіапростору : монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2017. 192 с.
- 37.Колодний А. Історія релігій в Україні. *Українське релігієзнавство*. 1997. № 5. С. 59–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_1997_5_15
- 38.Колодний А. М., Яроцький П. Л. Історія релігії в Україні: навч. посіб. Київ: Т-во «Знання», 1999. 736 с.
- 39.Комісії «Справедливість і Мир» (Justice and Peace Commission) – Відкритий Православний Університет. *Відкритий Православний Університет*. URL: <https://oou.org.ua/2022/02/18/komisiyi-spravedlyvist-i-myr-justice-and-peace-commission/>

40. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
URL: <https://www.rada.gov.ua/>.
41. Кримський Фронт. *Crimean Front*. URL: <https://crimeanfront.org/>
42. Лазаренко І., Цимбалюк Н. Соціальне служіння церков як провайдер практик соціальної допомоги. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 2(50). С. 139–145.
43. Ленюв А. Амбівалентний характер соціального служіння й волонтерської діяльності УПЦ під час російсько-української війни. *Культурологічний альманах*. Вип. 4 (12), 2024. С. 70-79.
44. Мороз В. Конфлікт за храми між православними в Україні: аналіз досвіду двох років – РІСУ. 08.02.2016. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/konflikt-za-hrami-mizh-pravoslavnymi-v-ukrajini-analiz-dosvidu-dvoh-rokiv_n78080
45. Мартинчук І. Соціально-гуманітарна діяльність церков та релігійних організацій в умовах російсько-української війни. *Донецький історичний часопис*. 2024. С. 91-102. DOI: <https://doi.org/10.31558/3083-5771.2024.1.8>.
46. Мартишин Д. С. Соціальне служіння церкви в контексті державотворення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 12. DOI: [10.32702/2307-2156-2018.12.23](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2018.12.23)
47. Марушенко К. «Карітас України». Допомога українцям та людяність в часи війни. *LVIV.MEDIA. Ексклюзив*. 02.04.2024. URL: <https://lviv.media/eksklyuziv/87130-karitas-ukrayini-dopomoga-ukrayincyam-ta-lyudyanyist-v-chasi-vijni/>
48. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність»: Збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 456 с.
49. МБФ Карітас України. Любов'ю служить один одному. Посібник для організації соціального служіння у парафіях. Львів: Логос, 2017. 276 с.

50. Митрополит Епіфаній відкрив оновлену Стіну пам'яті загиблих захисників України. *День*. 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/news/271221-mytropolyt-epifaniy-vidkryv-onovlenu-stinu-pamyati-zahyblykh-zakhysnykiv-ukrayiny>
51. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: доцільність та ефективність його здійснення в умовах війни. *Українське Релігієзнавство*. 2018. Вип. 85. С. 4–16.
52. На Хмельниччині 308 громад приєдналися до ПЦУ від початку вторгнення – Релігійна правда. *Релігійна правда*. URL: https://religionpravda.com.ua/?p=98038&utm_source=chatgpt.com
53. Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies. *Регіональна історія України*. 2014. Вип. 8. С. 55–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2014_8_5.
54. Непіпенко Л. Військове капеланство в незалежній Україні: поступ власної моделі. *Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2022. С. 126-138.
55. Офіційні документи УГКЦ. Інструкція про присутність церковних структур, інституцій, духовенства, богопосвячених осіб УГКЦ в мережі «Інтернет». 03 червня 2025 р.. URL: <https://docs.ugcc.ua/1440/>
56. Привалко Д. Єврейське життя в Україні: досягнення, складності та переваги після падіння комуністичного режиму до 2013 р. *Інститут єврейських політичних досліджень (JPR)*. 2014, вересень. URL: <https://archive.jpr.org.uk/object-ukr4>
57. Трояновський Б. Про видавництво. *Видавництво «Свічадо»*. URL: <https://svichado.com/pro-vydavnytvo>
58. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серп. 2010 р. № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-п>
59. Про інститут. *Інститут історії Церкви*. URL: <https://ich.ucu.edu.ua/about>

60. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-XII від 23 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1991. № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
61. Промова Папи Івана Павла II у Борисполі 23 червня 2001 р. *Католицький оглядач*. URL: <https://catholicnews.org.ua/promova-papi-ivana-pavla-ii-u-borispoli-23-cherhvnya-2001-roku/>
62. Радіо Марія – християнський голос у твоєму домі. *Радіо Марія*. URL: <https://radiomaria.org.ua/>
63. Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної Православної Церкви та до Закону про заборону окремих релігійних організацій. *Вісник Київського міжнародного інституту соціології*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=1>
64. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України [Монографія.] Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
65. Рибалко К. Правове регулювання земель релігійних організацій: про чинне – сучасне та вічне – канонічне. *Вісник НААУ*. 2025. № 6 (112). С. 37–41. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/vidannya/2025-07-01-vidannya-v-snik-06-2025_6863dd80e42de.pdf
66. Романова О. Релігійний компонент в системі освіти: підходи до державного регулювання. *Політичний менеджмент*. 2006. № 6. С. 98–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2006_6_12
67. Саган О. Православ'я України і національна безпека. *Українське релігієзнавство*. 2015. № 76. С. 246–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2015_76_26
68. Свобода Р. В одеській церкві зробили перший у місті меморіал загиблих на Донбасі одеситів і уродженців регіону. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-odesa-memorial-donbas/30893388.html>

69. Свобода Р. У Коломиї відкрили пам'ятник жертвам Голодомору. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1890037.html>
70. Спілко І.М., Возняк І.Д. Сучасний стан правового регулювання свободи віросповідання в Україні та перспективи його вдосконалення. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 71–77.
71. Стадник І.Ю. Діяльність єврейських громад України кінця ХХ – початку ХХІ століття на матеріалах періодичної преси. *Гуманітарний вісник: всеукр. зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. № 26. Вип. 10. Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2017. С. 162–169.
72. Теліженко Л. В. Комеморація російсько-української війни та її вплив на формування національної ідентичності: трансдисциплінарний підхід. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 49, С. 144–149. URL: <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.26>
73. Теліженко, Л. В. Комеморація російсько-української війни як чинник гуманітарної консолідації українського суспільства: філософсько-антропологічний аспект. *Культурологічний альманах*, № 3. 2025. С. 220–227. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.27>
74. Титаренко В., Филипович Л. (2019). Публічна політика і публічна релігія в парадигмі релігійної свободи. *Релігійна свобода*, 2019. № 22–23. С. 41–54.
75. Тут має бути і релігійність, і світськість – священник ПЦУ про Всеукраїнський меморіал пам'яті на Тернопільщині. *Суспільне.Тернопіль*. 2024. URL: <https://suspilne.media/ternopil/795013-tut-mae-buti-i-religijnist-i-svitskist-svasennik-pcu-pro-vseukrainskij-memorial-pamati-na-ternopilsini/>
76. У Коломиї відбулося урочисте відкриття і освячення меморіалу на честь пам'яті Героїв України. *Голос-Інфо*. URL: <https://www.golosinfo.com.ua/u-kolomyi-vidbulosya-urochyste-vidkryttya-i-osvyachennya-memorialu-na-chest-pam'yati-geroyiv-ukrayiny/>
77. У Тиврові на Вінниччині існує унікальний Меморіал мучеників за віру. *НаПаризі*. URL: <https://naparisi.com/u-tyvrovi-na-vinnychchyni-isnuye-unikalnyj-memorial-muchenykiv-za-viru/>

78. У цей день, 30 років тому, відбувся Надзвичайний Собор, який проголосив легалізацію УГКЦ. *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви*. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/u-tsey-den-30-rokiv-tomu-vidbuvsya-nadzvychnyy-sobor-yakyy-progolosyv-legalizatsiyu-ugkts-2307/>
79. Українське Біблійне Товариство: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrbs.org/about-us/>
80. «Уперше в історії ми освятили меморіальний знак на честь жертв, які постраждали внаслідок Львівського псевдособору 1946 р.» – Глава УГКЦ. Департамент інформації УГКЦ. *Медіаресурс УГКЦ*. 17.11.2017. URL: <https://ugcc.tv/ua/media/81038.html>
81. УПЦ КП закликає громадян України вшанувати пам'ять жертв Голодомору. Новини України – останні новини України сьогодні. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/163150-upts-kp-zaklikae-gromadyan-ukrajini-vshanuvati-pamyat-jertv-golodomoru.html>
82. Цьогоріч 218 релігійних громад перейшли з УПЦ МП до Православної церкви України. *Ми Україна*. URL: <https://weukraine.tv/novyny/tsohorich-218-relihijnikh-hromad-perejshli-z-upts-mp-do-pravoslavnoji-tserkvi-ukrajini/>
83. Чавага К. Тридцятиріччя відновлення структур Римо-Католицької Церкви в Україні. *Vatican News*. 2021, 31 січня. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/church/news/2021-01/30-ricchya-vidnovlennya-rkc-v-ukrajini.html>
84. Щодо відзначення в Україні 500-річчя Реформації. Лист МОН від 23.02.2017 № 1/9-100. *Інститут модернізації змісту освіти*. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/500-richchya-reformatsiji/>
85. Юдаїзм: дослідження історії та віровчення. Матеріали Міжнародної молодіжної релігієзнавчої школи з юдаїки. Наук. ред. А. М. Басаури Зюзіна, В. В. Черноіваненко. Київ, 2011. 256 с.
86. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264 с.

- 87.Яроцький П. Л. Релігієзнавство: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Кондор, 2004. 308 с.
- 88.Clara Studio.tv: безпечний канал для дітей про Віру: офіц. канал на YouTube / Clara Studio.tv. URL: <https://www.youtube.com/c/ClaraStudios>
- 89.Dimitry V. Pospelovsky. A History of Soviet Atheism in Theory, and Practice, and the Believer, vol 1: A History of Marxist-Leninist Atheism and Soviet Anti-Religious Policies. New York: St. Martin's Press, 1987. p. 188.
- 90.Eleos в Україні. Соціальне служіння Елеос-Україна. URL: <https://eleos.com.ua/eleos-v-ukrayini/>
- 91.Eleos-Ukraine: Об'єднуючи людей, ми служимо іншим. Ресурсний центр ГУРТ. URL: <https://gurt.org.ua/interviews/29964/>
- 92.Froese P. I am an atheist and a Muslim': Islam, communism, and ideological competition. Journal of Church and State. 2005. Vol. 47, No. 3. P. 473-501.
- 93.John Molyneux: More than opium – Marxism and religion (Summer 2008). Marxists Internet Archive. URL: https://www.marxists.org/history/etol/writers/molyneux/2008/xx/religion.html?utm_source=chatgpt.com
- 94.Panko, O., S. Behei. Соціальна робота церков та релігійних організацій в умовах війни в Україні. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. Вип. 15. 2023, грудень. С. 29–39.
95. Papal Visit to Ukraine Is for Peace, Not Politics, Aide Says – ZENIT – English. URL: https://zenit.org/2001/06/15/papal-visit-to-ukraine-is-for-peace-not-politics-aide-says/?utm_source=chatgpt.com
- 96.Pope Francis «We are members one of another» (Eph 4, 25). From social network communities to the human community Message for the 53rd World Communications Day. Vatican.va. URL: https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/communications/documents/papa-francesco_20190124_messaggio-comunicazioni-sociali.html

97. Research Directorate, Immigration and Refugee Board, Canada, Situation of Jews, (1 January 1999). URL: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/irbc/1999/en/21891>
98. Smilianskaya Y. The Jews of Ukraine: Past and Present. Euxeinos. 2015. P. 20–34. URL: <https://archive.jpr.org.uk/object-ukr55>
99. Synagogue in Ukraine. Business Data Provider. URL: https://www.poidata.io/report/synagogue/ukraine?utm_source=chatgpt.com
100. Ukraine Muslim population: facts and statistics to learn about. Brand Ukraine. URL: <https://war.ukraine.ua/faq/ukraine-muslim-population/>
101. Ukraine. European Jewish Congress: офіц. вебсайт. URL: <https://eurojewcong.org/communities/ukraine/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Пам'ятник жертвам Голодомору 32-33 рр.
Україна. Коломия. 2009 р.

Джерело – Коломия ВЕБ Портал.
URL: <https://kolomyia.org/se/sites/ko/21641/>

Додаток Б

Пам'ятник жертвам львівського псевдособору 1946 р..
Україна. с. Мушкатівка Тернопільська обл., 2017 р.

Джерело – Урядовий кур'єр.

URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/na-ternopilli-postav-pamyatnik-zhertvam-lvivskogo/>

Додаток В

Меморіал мучеників за віру, костел Святого Архангела Михаїла.
Україна. м.Тиврів Вінницька обл., 2018 р.

Джерело – УНІАН.

URL: <https://naparisi.com/u-tyvrovi-na-vinnychchyni-isnuye-unikalnyj-memorial-muchenykiv-za-viru/>

«Стіна пам'яті загиблих захисників України».

Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. Україна. Київ. 2020 р.

Джерело – АрміяInform

URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/20/vijna-narodzhuye-novi-tradycziyi-vshanuvannya-zagyblyh-zahysnykiv-ukrayiny/>

Додаток Д

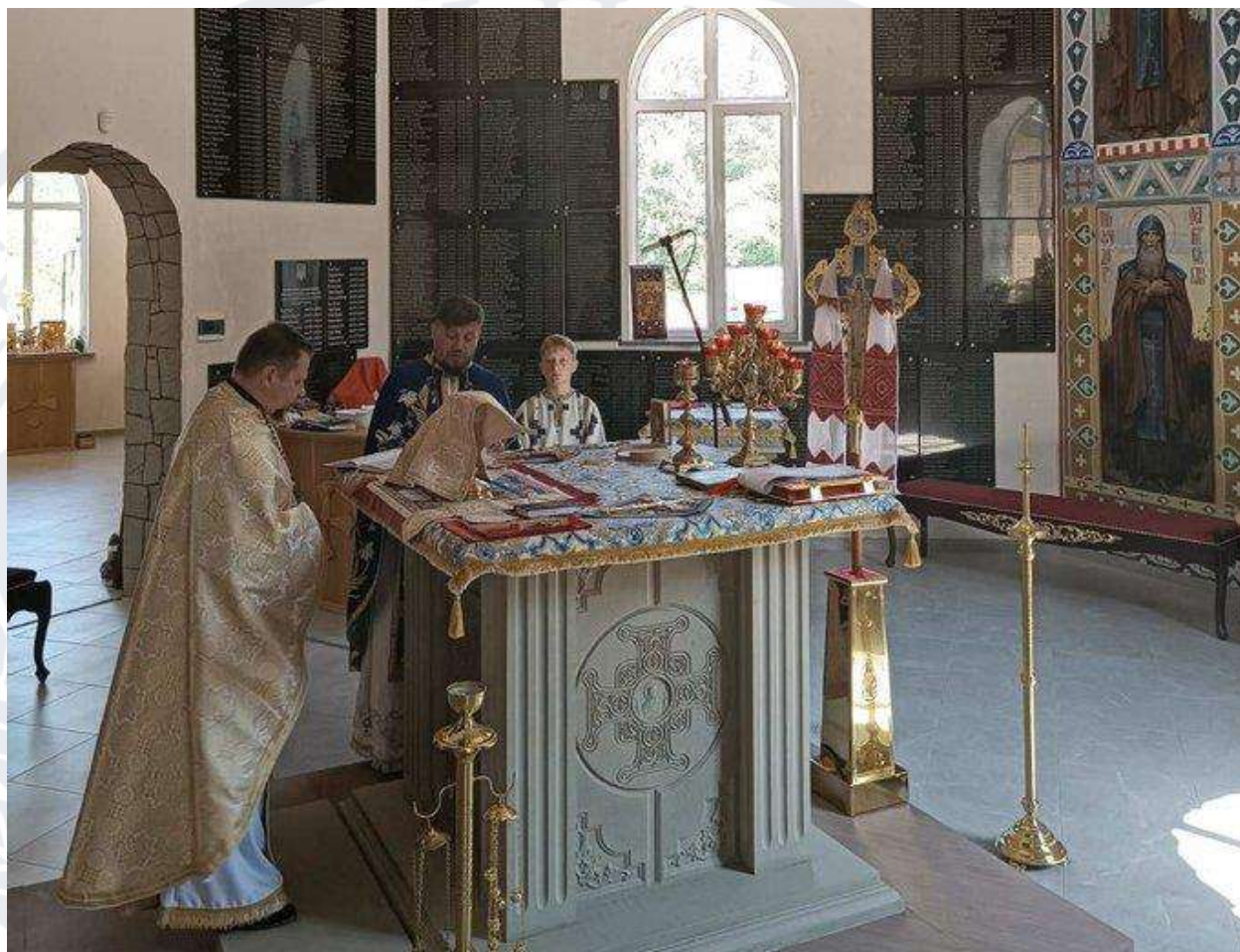

Меморіальний пам'ятник всім Героям, які загинули захищаючи небо України.
Україна. Коломия. 2024 р.

Джерело – Коломийська Єпархія
Православної Церкви України

URL: <https://kolomija.com/novyny-ieparkhii/urochyste-vidkryttya-ta-osvyachennya-memorialnogo-pamyatnyka-v-misti-kolomyya-geroyam-yaki-zahyshhaly-nebo-ukrayiny/>

Додаток Ж

Храм-пантеон.

Україна. с. Лішня. Тернопільська обл.

Джерело – Суспільне. Тернопіль.

URL: <https://suspilne.media/ternopil/795013-tut-mae-buti-i-religijnist-i-svitskist-svasennik-pcu-pro-vseukrainskij-memorial-pamati-na-ternopilsini/>

Додаток 3

Проект Всеукраїнського меморіалу пам'яті в селі Лішня, Тернопільська обл.

Джерело – Суспільне. Тернопіль.

URL: <https://suspilne.media/ternopil/795013-tut-mae-buti-i-religijnist-i-svitskist-svasennik-pcu-pro-vseukrainskij-memorial-pamati-na-ternopilsini/>

Додаток К

Меморіал пам'яті загиблих на Донбасі бійців.
Україна. Одеса. 2020 р.

Джерело – Суспільне. Одеса.

URL: <https://suspilne.media/odessa/71042-stina-pamati-v-odeskomu-sobori-vidkrili-memorial-zagiblih-na-donbasi-bijciv-z-odesini/>

Додаток Л

Меморіал Пам'яті загиблих воїнів.

Україна. с. Полонка. Волинська обл. 2025 р.

Джерело – Луцьк. Район.

URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/833899-u-seli-polonka-vidkrili-memorial-pamyati-zemlyakiv-yaki-zaginuli-na-fronti>